

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Фахова практика з практичної психології

Навчально-методичний посібник

Укладачі: Гетьман Т. О.
Кошова І.В.
Кресан О. Д.
Кричківська Т. Д.
Литовченко Н. Ф.
Наказна І. М.
Никоненко О. П.
Папуча М. В.
Шилова Г. П.

Ніжин
2016

УДК 37.015 (075.8)
ББК 88.8я73
П 69

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 9 від 04.05.2016 р.

Рецензенти:

Щотка О. П. – доцент кафедри психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат психологічних наук;

Шевченко Т. М. – доцент кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат психологічних наук

П 69 **Фахова** практика з практичної психології: навч.-метод. посіб. / упоряд. Т. О. Гетьман, І. В. Кошова, О. Д. Кресан, Т. Д. Кричківська, Н. Ф. Литовченко, І. М. Наказна, О. П. Никоненко, М. В. Папуча, Г. П. Шилова. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – 75 с.

Навчально-методичний посібник спрямований на допомогу студентам спеціальності "Практична психологія" (денної та заочної форм навчання) у підготовці та проходженні різних видів практики – ознайомчої (1 курс), діагностичної (2 курс), навчальної (3 курс), виробничої діагностико-психокорекційної (4 курс), стажувальної (5 курс). Посібник містить організаційні положення практики, зміст, завдання та методичні рекомендації фахівців-психологів щодо кожного виду практики.

УДК 37.015 (075.8)
ББК 88.8я73

© Т. О. Гетьман, І. В. Кошова, О. Д. Кресан,
Т. Д. Кричківська, Н. Ф. Литовченко,
І. М. Наказна, О. П. Никоненко, М. В. Папуча,
Г. П. Шилова, упорядкування, 2016
© НДУ ім. М. Гоголя, 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Ознайомча практика (1 курс)	7
Розділ 2. Діагностична практика (2 курс)	11
Додатки 2.1, 2.2, 2.3	13
Розділ 3. Навчальна практика (3 курс)	27
Додатки 3.1, 3.2	41
Розділ 4. Виробнича діагностико-психокорекційна практика (4 курс)	45
Розділ 5. Стажувальна практика (5 курс)	52
Додатки	
Етичний кодекс психолога	62
Положення про психологічну службу системи освіти України	68

ПЕРЕДМОВА

Психологічна практика покликана ознайомити студентів із специфікою діяльності практичного психолога в закладах різного профілю, забезпечити отримання та усвідомлення ними досвіду професійної діяльності при виконанні професійних функцій, сформуванню у майбутніх практичних психологів професійне мислення, вміння і навички розв'язувати практичні завдання, забезпечити оволодіння формами і методами профілактичної, діагностичної, психокорекційної роботи, психологічної просвіти; сприяти усвідомленню студентами своїх особистісних якостей і рівня підготовленості до майбутньої професійної діяльності.

Завдання психологічної практики

Психологічна практика як складова частина професійної підготовки майбутнього психолога-практика зорієнтована на розв'язання таких завдань:

1. Ознайомити студентів з напрямками та особливостями роботи практичного психолога в закладах різного профілю та змістом нормативних документів, які регламентують діяльність психологічної служби.
2. Сформуванню у студентів професійну позицію психолога, відповідний стиль поведінки, професійну етику.
3. Спонукаючи застосовувати теоретичні знання під час здійснення різних видів діяльності практичного психолога, враховуючи особливості клієнта і використовуючи різноманітні форми і методи роботи.
4. Ознайомити майбутніх фахівців з профілактичною роботою психолога-практика та методами поширення психологічних знань.
5. У процесі виконання практичної психодіагностичної, корекційно-розвивальної, профілактичної роботи та психологічної просвіти закріпити і поглибити теоретичні знання, отримані в університеті.
6. Сформуванню у майбутніх психологів особисту відповідальність за ефективність підготовки і проведення різних форм психологічної роботи з дітьми та дорослими.
7. Сприяти розвитку та закріпленню у студентів психологічних якостей, які є передумовою формування психологічної майстерності та професіоналізму.
8. Розвивати вміння і навички самостійно проводити науково-психологічні дослідження.
9. Виробити вміння аналізувати власну фахову діяльність та доцільність використання відповідних психологічних методів і методик.

Організаційно-методичні аспекти практики

Психологічна практика проводиться в закладах освіти, соціальних закладах та інших установах, які мають психологічну службу, під керівництвом досвідчених фахівців-психологів.

Організація практики відбувається відповідно до навчального плану, наскрізної навчальної програми практики та робочих програм кожного

виду практики, методичних положень університету щодо проведення практики*.

**Примітки. Організація практичної підготовки студентів у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Методично-інформаційні матеріали / уклад. О. Г. Самойленко, О. С. Філоненко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 36 с.*

Положення про проведення практики студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя / уклад. О. Г. Самойленко, О. С. Філоненко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 18 с.

В організаційно-методичному аспекті практика передбачає проведення **настановчої конференції**, на якій надається інформація щодо установи проходження практики, методистів, завдань практики, форми звітності та оцінювання, індивідуальний листок підсумків практики, щоденник практики.

Проходження практики передбачає виконання студентом-практикантом завдань в межах діяльності та поточних справ фахівця-психолога установи, де проходить практика (проведення діагностичних, розвивальних заходів, заходів психологічної просвіти та ін.), відповідно напрямкам діяльності даного закладу та завданням практики. Завдання практики конкретизуються, уточнюються психологом та методистом кафедри відповідно до особливостей установи проходження практики.

Студент перебуває в установі (тривалість робочого дня) відповідно розпорядку діяльності психолога та внутрішнього розпорядку роботи установи, характеру конкретних завдань виконуваної діяльності (що, однак, не має перевищувати встановлених законодавством нормативів). Студент тісно співпрацює з психологом установи та методистом кафедри; узгоджує та приймає рішення щодо суттєвих аспектів діяльності під керівництвом методиста практики.

Після проходження практики протягом одного-двох тижнів на кафедру студентом-практикантом надається **звітність**, відбувається **захист практики** у методиста кафедри, **звітна конференція** за результатами проходження практики.

Практика зараховується за умови виконання усіх видів завдань і їх оцінювання усіма керівниками практики.

Обовязки студентів-практикантів та керівників практики

Студенти-практиканти зобов'язані:

1. Брати участь у настановчих та підсумкових методичних конференціях з питань фахової практики.

2. В установі, яка є базою проходження практики, студент має пройти інструктаж з техніки безпеки; ознайомитися з напрямками та особливостями роботи практичного психолога; змістом нормативних документів, які регламентують діяльність психологічної служби у даному закладі; ознайомитися з робочим місцем; конкретизувати та уточнити з психологом установи і методистом кафедри план роботи на практиці; виконувати розпорядження адміністрації та методистів практики.

3. Старанно виконувати завдання фахової практики, що передбачені програмою, нести відповідальність за ефективність підготовки і проведення різних форм психологічної роботи з дітьми та дорослими.

4. Виявляти творчу ініціативу, старанність, наполегливість, відповідальність, дисциплінованість, психологічний такт.

5. На період практики у кожній бригаді один із студентів виконує обов'язки бригадира групи, фіксує відвідування студентами закладу, виконує організаційні доручення методистів відділу практики університету, деканату, методистів кафедри.

6. Після завершення фахової практики кожен студент протягом 3 днів завершує підготовку необхідних звітних матеріалів, систематизує їх і подає на випускову кафедру.

7. Студент, який не виконав завдань практики у повному обсязі, отримав негативний відзив про роботу або незадовільну оцінку під час захисту, направляється для повторного проходження практики.

Студенти-практиканти мають право з усіх питань, що виникають у ході практики, звертатися до керівників практики університету, завідувача кафедри загальної та практичної психології, відповідального за організацію практики на кафедрі, вносити пропозиції щодо вдосконалення організації практики.

Керівник практики студентів від кафедри:

1. Згідно з угодами, укладеними між університетом та базовими закладами про проведення практикми, проводить розподіл студентів-практикантів між базами практики.

2. Разом із завідувачем кафедри забезпечує призначення методистів кафедри та готує необхідні матеріали для відповідного рапорту декана факультету.

3. Перед початком практики перевіряє підготовленість баз практики та забезпечує студентів-практикантів, методистів і керівників баз практики необхідною документацією.

4. Забезпечує проведення усіх організаційних заходів перед вибуттям студентів на практику, зокрема, організовує і проводить настановчу та звітну конференції, здійснює настанови щодо порядку проходження практики, інструктаж з техніки безпеки, повідомляє студентам про порядок звітності з практики тощо.

5. Контролює умови праці студентів на місці проходження практики, виконання студентами-практикантами правил внутрішнього розпорядку базового закладу; у тісному контакті з методистами кафедри та керівниками баз практики забезпечує належний рівень її проведення.

6. Перевіряє відповідність вимогам звітної документації.

7. Готує звіт про результати фахової практики і подає його декану психологічного факультету і керівникові практики у ВНЗ.

Методист:

1. Бере участь у настановчій та підсумковій конференціях.

2. Затверджує індивідуальний план роботи студентів-практикантів; конкретизує та уточнює завдання відповідно особливостям закладу проходження практики.

3. Дбає про забезпечення оптимальних умов для виконання завдань психологічної практики на місцях її проходження.

4. Допомогає студентам-практикантам у плануванні та проведенні різних видів психологічної роботи, відвідує та аналізує заходи студента.

5. Оцінює якість виконання студентами завдань психологічної практики.

ОЗНАЙОМЧА ПРАКТИКА

1 курс

Ознайомча практика спрямована, по-перше, на поглиблення набутих у процесі вузівського навчання фахових знань (зокрема, із "Вступ до спеціальності", "Загальна психологія") через проєкцію в практичну площину професійної діяльності практичного психолога. По-друге, ознайомлення з особливостями різного типу закладів, які мають психологічну службу, та особливостями професійної діяльності в них фахівця-психолога. Базами практики можуть виступати дошкільні установи, загальноосвітні школи, гімназії, ліцеї, вищі навчальні заклади, центри для школярів та молоді, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціальної реабілітації дітей-інвалідів, соціально-психологічної реабілітації дітей, будинок-інтернат для дітей з психофізіологічними обмеженнями, психологічні служби силових структур та медичних закладів, кабінети практикуючих психологів та ін. Передбачається, що вже відвідування загальноосвітніх закладів надає можливість студентам-першокурсникам осмислити психологічні аспекти функціонування психологічної служби школи з нової позиції – позиції фахівця-психолога. По-третє, ознайомча практика спрямована на формування у студентів-першокурсників готовності до професійного самовизначення, професійної ідентифікації, становлення як суб'єкта учбово-професійної діяльності шляхом активного залучення до доступних форм професійної діяльності (вільного спостереження; бесіди із фахівцями-психологами; ознайомлення із напрямками, змістом, умовами праці практичного психолога; первинного ознайомлення з документацією, рефлексії власних переживань тощо), формування позитивної внутрішньої мотивації щодо майбутньої професії практичного психолога, настанови на оволодіння психологічними знаннями.

Мета практики: ознайомлення з психологічними аспектами і проблемами функціонування психологічної служби у закладах різного профілю.

Ознайомча практика передбачає:

- засвоєння знань про дві основні сфери практичної психології: прикладна психологія, психологічна практика;
- ознайомлення студентів з напрямками та особливостями роботи практичного психолога в закладах різного профілю та змістом нормативних документів, які регламентують діяльність психологічної служби;
- вивчення наукової і методичної літератури, яка відповідає основним напрямкам роботи конкретної психологічної служби;
- спостереження за особливостями спілкування психолога та інших працівників закладу в системах "дитина-дитина", "дитина-дорослий", "психолог-керівник" та інші, особливостями професійної етики, загальним психологічним кліматом тощо;
- формування первинних навичок особистісно-професійної рефлексії.

Завдання ознайомчої практики:

1. Відвідування закладів і аналіз психологічних аспектів і проблем функціонування психологічної служби у закладах різного профілю.
2. Щоденник практики.

Форма звітності і вимоги до оформлення звітності:

1. Відвідування закладів і аналіз психологічних аспектів і проблем функціонування психологічної служби у закладах різного профілю.

За результатами відвідування кожного із закладів студентом-практикантом надається **звіт**, який включає:

– інформація про заклад (повна назва), який відвідувався; особисті дані студента-практиканта (ІПБ, курс, спеціальність, факультет), який відвідував даний заклад;

– дані про фахівця-психолога закладу; організаційні умови роботи психолога у даному закладі, у тому числі наявність (відсутність) кабінету психолога, особливості його облаштування тощо.

в/ Основна частина звіту включає декілька розділів:

I. Напрямки діяльності психолога у закладі.

II. Клієнти (та їх соціально-психологічні особливості), яким надається психологічна допомога:

– учні (молодших, середніх, старших класів), вчителі, батьки;

– вихованці закладу, вихователі;

– студенти, викладачі;

– військовослужбовці та ін.

III. Основне коло проблем клієнтів, з якими працює психолог.

IV. Рефлексія власних вражень відвідування закладу.

2. Щоденник практики.

Щоденник практики містить робочі записи під час практики: а) назва закладу, прізвище психолога закладу, режим роботи психолога (закладу), розклад уроків тощо; б) організаційні умови роботи психолога закладу (особливості облаштування кабінету психолога, документація, методичні матеріали, психологічна література та ін.); в) спостереження за особливостями спілкування в системах "дитина-дитина", "дитина-дорослий", психолога та інших працівників закладу, загальним психологічним кліматом, особливостями професійної етики; рефлексія власних переживань та ін.

Волонтерська діяльність студентів*. Поза ознайомчою практикою студенти можуть приймати посильну участь в діяльності психологічної служби освітніх, соціальних закладів різного типу на волонтерських засадах. Школа волонтерства, з одного боку, є формою творчої активності студентів як суб'єктів майбутньої професійної діяльності: ініціюється (ініціатива початку з середини) самим студентом відповідно до власних інтересів, ресурсів часу, рівня фахової підготовки, індивідуальних, особистісних властивостей. За запитом студента відповідальний за організацію практики на кафедрі узгоджує організаційні аспекти волонтерської

діяльності волонтера із психологом закладу (заклад, термін, види і зміст волонтерської допомоги тощо), здійснює моніторинг процесу діяльності студента-волонтера. З іншого боку, у випадках виробничої необхідності волонтерської допомоги за запитом психолога закладу, студентам може надаватися інформація про необхідність добровільної допомоги.

**Примітки. Волонтер – (фр. volontaire – доброволець; лат. voluntarius, voluntas – вільне волевиявлення, volō – бажання, намір) – добровільний помічник. Студенти протягом усього терміну навчання у вузі можуть виступати волонтерами у освітніх та соціальних закладах різного типу.*

Рекомендована література

Базова

1. Вачков И. В. Введение в профессию "психолог": Учеб. пособие / В. И. Вачков, И. Б. Гришпун, Н. С. Пряжников; под ред. И. Б. Гришпуна. – 3-е изд., стер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2004. – 464 с.
2. Дуткевич Т. В. Практична психологія: вступ до спеціальності: навч. посіб. / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – 2-е вид. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.
3. Етичний кодекс практичного психолога // Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2001. – С. 504–509.
4. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
5. Положення про проведення практики студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя / уклад. О. Г. Самойленко, О. С. Філоненко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 18 с.
6. Приходько Ю. О. Практична психологія: Введення у професію: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Ю. О. Приходько ; ред. Н. І. Станкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Каравела, 2010. – 232 с.

Допоміжна

1. Абрамова Г. С. Практическая психология / Г. С. Абрамова. – М.: Академический проект, 2000. – 512 с.
2. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації студентів з різним типом готовності до професійної діяльності психолога / Н. О. Антонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 2. – С. 31–35.
3. Бадалова М. В. Моральные суждения будущих психологов: поиск специфического / М. В. Бадалова, О. А. Кондрашихина // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 3. – С. 22–28.
4. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів / М. В. Барна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 12. – С. 50–66.

5. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків / О. Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 8–11.
6. Битянова М. Р. Организация психологической службы в школе / М. Р. Битянова. – М.: Генезис, 2000. – 298 с.
7. Красновский В. Н. Психологическое образование: требование времени и пути освоения / В. Н. Красновский // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 12. – С. 18–22.
8. Овчарова Р. В. Практическая психология образования / Р. В. Овчарова. – М.: Академия, 2003. – 448 с.
9. Психология. Словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
10. Панок В.Г. Нове положення про психологічну службу системи освіти України / В. Г. Панок, І. І. Цушко // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2.
11. Перепечина Н. М. Психологічна характеристика адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ / Н. М. Перепечина // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 8. – С. 61–65.
12. Практическая психология образования / под ред. И. В. Дубровиной. – М.: ТЦ "Сфера", 2000. – 528 с.
13. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
14. Самоукина Н. В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги / Н. В. Самоукина. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 244 с.
15. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
16. Соколова Е. Е. Тринадцать диалогов о психологии / Е. Е. Соколова. – М.: Смысл, 2005. – 685 с.
17. Туркова Д. М. Емпатія як "спосіб буття" професійного психолога / Д. М. Туркова // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 8. – С. 69–77.

ДІАГНОСТИНА ПРАКТИКА

2 курс

В процесі проходження діагностичної практики і виконання завдань, які вона висуває, студент отримує можливість перевірити міцність своїх теоретичних знань та визначити свої можливості щодо їх практичного застосування. Специфіка фахової підготовки студентів-психологів зумовлює побудову завдань з психології з базовою орієнтацією на зміст програми курсів "Експериментальна психологія", "Психодіагностика", "Вікова психологія". Успішне виконання завдань даної практики є чинником формування у студентів фахового ставлення до проблеми взаємодії педагогів, школярів та практичних психологів закладів освіти, наукового бачення вирішення проблем освітньо-виховного процесу.

Мета практики: формування і розвиток дослідницьких якостей студента-психолога. Розвиток його вмінь щодо узагальнення емпіричних фактів та побудови наукових узагальнень інших рівнів, обґрунтування висновків щодо причинності, допустимих в рамках наукових парадигм та їх підкріплення в світлі завдань освітнянського процесу через посередництво математико-статистичних показників.

Учбова мета – оволодіння навичками і вміннями дослідницької роботи і експериментування.

Наукова мета – отримання і верифікація психологічних фактів і закономірностей.

Практична мета – визначення і розуміння психологічних особливостей життєвої ситуації особистості і її конкретних проблем.

Основний зміст практики:

1. Ознайомитися відповідно до цілей та завдань діагностичної практики теоретичним матеріалом (див. додаток 2.1).

2. Обрати для психодіагностичного обстеження школяра певної вікової групи (на вибір: молодшого школяра, школяра-підлітка, школяра юнацького віку).

3. Провести його обстеження з використанням комплексу психодіагностичних методів та методик (див. додаток 2.2).

4. Опрацювати отримані дані. Занести підраховані бали у робочі зошити та, проаналізувавши їх, зробити відповідні висновки.

5. Первинні результати обстеження (у вигляді балів) занести у загальні для всієї, диференційованої за рівнем успішності навчання, вибірки таблиці (див. додаток 2.3).

6. Результати емпіричних досліджень та їх інтерпретацію з відповідними висновками занести у робочий зошит.

7. Таблиця з результатами та робочий зошит, які є підзвітними документами, подаються на кафедру для перевірки методистом психологічної практики.

Завдання діагностичної практики:

1. Систематичне ведення протягом всього терміну практики **щоденника професійних рефлексій**. Записи у ньому оформлюються у такому вигляді:

Дата	Спостережувані факти	Професійна рефлексія

2. Провести психологічне дослідження.

Послідовність дослідницьких дій діагностичного обстеження:

- 1/розкрити актуальність діагностичного обстеження, описавши роль індивідуально-типологічних властивостей школяра в його учбовій діяльності;
- 2/виділити і поставити проблему дослідження;
- 3/сформулювати ціль і визначити завдання дослідження;
- 4/розробити гіпотезу дослідження;
- 5/ознайомитися з дослідницькими методами та методиками;
- 6/скласти програму психологічного дослідження;
- 7/організувати і провести дослідження;
- 8/проаналізувати результати і описати досліджуване явище;
- 9/описати сторонні фактори, які знижували достовірність узагальнень, зробити власний висновок щодо уточнення, розширення і використання отриманих даних.

Форма звітності і вимоги до оформлення звітності:

Звіт про проходження практики включає:

1. Щоденник професійних рефлексій.
2. Письмовий звіт про проведене психологічне дослідження, який включає:
 - 1/опис проблемної ситуації;
 - 2/мета, об'єкт, предмет, гіпотеза проведеного дослідження;
 - 3/експериментальна частина, яка містить опис процедури дослідження (конкретних методик дослідження), характеристику вибірки досліджуваних (кількість, психологічний вік), аналіз та інтерпретація отриманих даних, результати статистичної обробки даних наукового психологічного обстеження;
 - 4/висновки;
 - 5/список використаної літератури;
 - 6/протоколи діагностичних процедур проведеного дослідження (у додатках).

Додаток 2.1. Хрестоматійний матеріал, необхідний для підготовчого етапу практики

ПСИХОДИАГНОСТИКА ТЕМПЕРАМЕНТА И ХАРАКТЕРА

(Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – С. 393–394.)

"*Темперамент* (от лат. temperamentum – надлежащее соотношение частей, соразмерность) – характеристика индивида со стороны его динамических особенностей: интенсивности, скорости, темпа, ритма психических процессов и состояний" [Шевандрин Н.И., с. 299]. Другими словами, темперамент – это сочетание индивидуально-психологических особенностей личности, характеризующих динамическую и эмоционально-волновую стороны ее поведения и деятельности. Особенности темперамента наиболее биологичны и наследуемы в сравнении с другими психическими свойствами и образованиями.

Еще Гиппократ выделил 4 типа темперамента: холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик. Исследования И.П.Павлова показали, что в основе перечисленных типов лежат определенные сочетания особенностей или свойств высшей нервной деятельности (ВНД): сила нервной системы (НС); степень уравновешенности процессов возбуждения НС (табл. 2.1).

Таблица 2.1.

Соотношение показателей ВНД и типов темперамента

Типы нервной системы		Сильные			Слабые
		Безудержный	Живой	Инертный	
Особенности нервных процессов	Сила	Сильный	Сильный	Сильный	Слабый
	Уравновешенность	Неуравновешенный	Уравновешенный	Уравновешенный	Неуравновешенный
	Подвижность	Подвижный	Подвижный	Инертный	Подвижный или инертный
Тип темперамента		Холерик	Сангвиник	Флегматик	Меланхолик

Сила нервной системы определяется ее способностью выдерживать большие нагрузки. Степень уравновешенности процессов возбуждения и торможения характеризует сбалансированность или преобладание процессов возбуждения и торможения друг над другом. Подвижность нервной системы – это способность нервных процессов быстро сменять друг друга. Сочетание этих показателей и обуславливают возникновение четырех основных типов ВНД, которым соответствуют четыре типа темперамента.

Разумеется, что в чистом виде перечисленные типы темперамента в жизни, как правило, не встречаются, и точнее будет говорить о преобладании тех или иных черт определенного типа.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ТЕМПЕРАМЕНТА. В основе современных представлений о темпераменте лежит концепция биологической обуслов-

ленности формально-динамических свойств индивидуального поведения человека, берущая начало в работах И.П.Павлова, Б.М.Теплова, В.Д.Небылицина и их последователей.

В настоящее время данная концепция претерпела существенные изменения и рассматривается как частный случай более фундаментальной концепции функционально-системной организации работы мозга (предложена П.К.Анохиным). В этой концепции свойства нервной системы трактуются как базальные характеристики функциональных систем, обеспечивающих интегративную деятельность мозга и всей нервной системы.

Если раньше темперамент рассматривали как непосредственное проявление биологических свойств человека на уровне поведения, то в настоящее время он рассматривается как результат системного обобщения инвариантных биологических компонентов, включенных в функциональные системы поведения. В силу системного характера взаимосвязей, первоначально генетически обусловленная система индивидуально-биологических свойств человека (с изначальной метаиерархией потребностей, метапланом и метаспособом действий), включаясь в самые различные виды деятельности, постепенно трансформируется и образует независимую от содержания самой деятельности, качественно новую индивидуально-устойчивую систему инвариантных свойств. Это уже не биологические, а психобиологические, или формальные свойства индивидуального поведения.

Другими словами, темперамент – это психобиологическая характеристика, описывающая все богатство содержательных переменных поведения человека.

Новые теоретические представления о механизмах формирования формальных свойств поведения человека привели к необходимости рассматривать темперамент как систему формальных поведенческих измерений, отражающих наиболее фундаментальные особенности различных блоков функциональной системы.

Согласно этой концепции, поведение человека как соотношение организма со средой состоит из континуума поведенческих актов. Каждый такой акт организуется и реализуется как иерархия четырех блоков: афферентного синтеза, программирования (принятия решения), исполнения и обратной связи. Если принять, что формальные свойства индивидуального поведения образуются в результате "системного обобщения" индивидуальных биологических свойств, вовлеченных в функциональные системы поведения человека, то, исходя из внутренней четырехстадийной структуры функциональной системы, мы должны допустить существование и четырех фундаментальных параметров формальной организации поведения человека.

Первый характеризует в наиболее обобщенной форме широту-узость афферентного синтеза или, другими словами, степень напряженности взаимодействия организма со средой; второй отражает степень легкости (трудности) переключения с одних программ поведения на другие; третий показывает степень быстроты исполнения той или иной программы поведения; четвертый, базальный параметр формального аспекта поведения, отражает порог чувствительности к возможному несовпадению результата действия с акцептором результата действия.

Структура темперамента

Тип взаимодействия	Предметно-ориентированная активность			Эмоциональность
<i>S-O</i>	Эргичность	Пластичность	Скорость	Эмоциональная чувствительность
	Афферентный синтез	Программирование	Исполнение	Обратная связь
<i>S-S</i>	Афферентный синтез	Программирование	Исполнение	Обратная связь
	Социальная эргичность	Социальная пластичность	Социальная скорость	Социальная эмоциональная чувствительность
	Субъектно-ориентированная активность			Эмоциональность

Каждому блоку функциональной системы приписывается только одно фундаментальное свойство с двумя подизмерениями в деятельностной и коммуникативной сферах: эргичность (ЭР) и эргичность социальная (СЭР), пластичность предметная (П) и пластичность социальная (СП), скорость (темп) предметная (Т) и скорость (темп) социальная (СТ), эмоциональная чувствительность предметная (ЭМ) и эмоциональная чувствительность социальная (СЭМ).

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СВОЙСТВ ТЕМПЕРАМЕНТА ПО РЕЧЕВОМУ ПОВЕДЕНИЮ

В некоторых случаях испытуемый отказывается по тем или иным соображениям добровольно принять участие в обследовании, связанным с заполнением бланка. Чтобы получить некоторую информацию о темпераменте данного испытуемого, следует прибегнуть к косвенному методу – анализу его речевого поведения. Предлагаемый метод основан на многолетнем сопоставлении особенностей речевого поведения с результатами обследования темперамента с помощью метода ОСТ. Данный метод является весьма ориентировочным и позволяет зафиксировать лишь те особенности темперамента, которые наиболее резко выступают в речевом поведении.

Собеседник не должен знать о вашем намерении определить его темперамент. Общение должно проходить в виде беседы на нейтральную тему. Вы должны сосредоточить свое внимание только на формальных аспектах его речевого поведения таких, как:

- перепады интонации;
- длительность высказываний;
- частота обращения к партнеру;
- легкость включения в разговор;
- персеверации;
- громкость голоса;
- плавность и легкость речи;

- быстрота реакции (ответов);
- паузы-остановки;
- эмоциональные характеристики;
- междометия;
- явные грамматические нарушения и новообразования.

Следует обращать также внимание на использование невербальных средств в процессе общения: жестов, мимики, положения головы, поз.

Речевое поведение – это важная информация о коммуникативных (социальных) шкалах темперамента таких, как:

- социальная эргичность;
- социальная пластичность;
- социальный темп;
- социальная эмоциональность.

В прил. 14 даны категории наблюдения, позволяющие оценить значения показателей темперамента по указанным социальным шкалам.

Учитывая высокие корреляции показателей по шкалам социального темпа (СТ) и социальной эмоциональности (СЭМ) с соответствующими шкалами деятельности сферы, по данным речевого поведения можно судить в какой-то мере и о предметной скорости, и о предметной эмоциональности (т.е. о свойствах Т и ЭМ).

Додаток 2.2. Основні методи та методики, які використовуються при проходженні діагностичної практики

1. Цілісний комплекс методик щодо вивчення властивостей основних нервових процесів (сили, зрівноваженості, рухливості нервових процесів)

Інструкція: "Вам будет предложено ответить на вопросы анкеты. На каждый вопрос вы должны дать ответ, выбрав один из четырех предложенных. На розданных листах поставьте вертикальную колонку номеров вопросов (от 1 до 10), напротив номеров регистрируйте ответы, проставляя букву, соответствующую выбранному вами варианту".

1.1. МЕТОДИКА "СИЛА НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ"

1. Часто ли ваши новые интересы, чувства, настроения меняют первоначальные планы?
а) нет; б) не знаю; в) часто; г) очень часто.
2. Можно ли вас назвать оптимистом, человеком постоянно испытывающим радость, воодушевление, бодрость?
а) нет; б) не знаю; в) иногда; г) да.
3. Часто ли вы бываете с товарищами искренни и откровенны? а) нет; б) очень редко; в) иногда; г) да.
4. Доставляют ли вам удовольствие шумные спортивные игры? а) нет; б) очень редко; в) часто; г) всегда.
5. Всегда ли вы проявляете осторожность в необычной ситуации?
а) всегда; б) почти всегда; в) редко; г) никогда.
6. Часто ли вы можете терять интерес к одной работе, чтобы перейти к другой?
а) очень редко; б) редко; в) часто; г) очень часто.
7. Всегда ли вы можете сосредоточенно и эффективно работать в напряженной обстановке?
а) очень редко; б) редко; в) почти всегда; г) всегда.
8. Считаете ли вы себя более нервным, чем большинство людей?
а) да; б) не знаю; в) кажется нет; г) нет.
9. Всегда ли вы проявляете самостоятельность и инициативу в новых делах?
а) очень редко; б) редко; в) почти всегда; г) всегда.
10. Часто ли, вам приходит в голову мысль, что вы можете заболеть или получить травму?
а) очень часто; б) редко; в) почти всегда; г) всегда.

1.2. МЕТОДИКА "УРАВНОВЕШЕННОСТЬ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ"

1. Можно ли вас назвать спокойным и выдержанным человеком?
а) нет; б) не знаю; в) иногда можно; г) можно.

2. Доставляет ли вам большое удовольствие работать аккуратно, но медленно?
а) нет; б) не знаю; в) иногда; г) да.
3. Часто ли у вас бывают поводы для раздражения и обид? а) да; б) иногда; в) не знаю; г) нет.
4. Свойственно ли вам нетерпение в условиях вынужденного ожидания?
а) да; б) иногда; в) не знаю; г) нет.
5. Доставляет ли вам удовольствие тяжелая физическая работа?
а) нет; б) иногда; в) не знаю; г) да.
6. Часто ли вас беспокоят окружающие люди
а) часто; б) иногда; в) очень редко; г) никогда.
7. Часто ли товарищи бывали с вами несправедливы и грубы?
а) очень часто; б) часто; в) редко; г) очень редко.
8. Легко ли вы отвлекаетесь от работы, чтения литературы? а) легко; б) по-разному; в) стараюсь не отвлекаться;
г) не отвлекаюсь.
9. Легко ли вы расстаетесь с прежними товарищами, чтобы приобрести новых друзей?
а) легко; б) по-разному; в) с трудом; г) с большим трудом.
10. Можно ли вас назвать усидчивым и терпеливым человеком?
а) нет, нельзя; б) не знаю; в) иногда можно; г) да, можно.

1.3. МЕТОДИКА "ПОДВИЖНОСТЬ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ"

1. Всегда ли вы активно отстаиваете свою точку зрения? а) нет; б) очень редко; в) редко; г) всегда.-
2. Стараетесь ли вы руководить людьми, командовать ими, обучать их?
а) нет, б) не знаю; в) иногда; г) да.
3. Стараетесь ли вы избегать трудностей, неясных ситуаций? а) да; б) иногда; в) нет;
г) никогда.
4. Доставляет ли вам удовольствие длительно работать в быстром темпе?
а) очень не люблю работать быстро;
б) иногда доставляет удовольствие;
в) всегда доставляет удовольствие.
5. Как быстро отвечаете на вопрос или реплику в ваш адрес? а) медленно;
б) по-разному;
в) быстро; г) очень медленно.
6. Легко ли вы знакомитесь с людьми?
а) нет; б) по-разному; в) легко; г) очень легко и быстро.
7. Бурно ли вы реагируете на критику и оскорбление? а) нет; б) смотря, когда; в) бурно;

г) очень бурно.

8. Как быстро вам удастся припомнить необходимый материал при сдаче экзамена или зачета?

а) очень медленно, с большим трудом;

б) медленно, но припоминаю все, что знал;

в) быстро припоминаю;

г) очень быстро припоминаю и отвечаю без подготовки.

9. Способны ли вы длительное время терпеть недостатки окружающих?

а) да; б) не знаю; в) смотря какие недостатки; г) нет.

10. Считаете ли вы себя осторожным и предусмотрительным человеком?

а) да; б) не знаю; в) иногда; г) нет.

2. Методика щодо оцінки рухливості нервових процесів за допомогою анкети

Інструкція: "Сейчас вам будет предложено ответить на 24 вопроса анкеты. На каждый вопрос вы должны дать ответ, выбрав один наиболее точно характеризующий вас вариант из 5 предложенных. На розданных вам чистых листах бумаги проставьте в вертикальную колонку номера вопросов (от 1 до 24). Напротив этих номеров регистрируйте ответы, проставляя букву, соответствующую выбранному вами варианту ответа. Вопросы анкеты составлены так, что можно оценить правдивость ваших ответов. Поэтому старайтесь отвечать на вопросы обдуманно и искренне. Время на ответы – 15 мин".

АНКЕТА

1. Как быстро вы превращаете свои мысли в слова при беседе или выступлении?

а) очень медленно; б) медленно; в) средне; г) быстро; д) очень быстро.

2. Легко ли вы выполняете одновременно несколько простых дел (например, читаете и периодически отвечаете на вопросы или пишете одновременно)?

а) очень трудно; б) трудно; в) средне; г) легко; д) очень легко.

3. Как быстро вы отвечаете на вопрос или реплику в ваш адрес?

а) очень медленно; б) медленно; в) по-разному;

г) быстро; д) очень быстро.

4. Как долго вы переживаете события, касающиеся вас?

а) очень долго; б) долго; в) по-разному; г) недолго;

д) совсем недолго.

5. Доставляет ли вам большое удовольствие длительно работать в быстром темпе?

а) это мне неприятно;

б) это мне приятно;

в) иногда доставляет удовольствие;

г) доставляет удовольствие;

д) очень люблю работать в быстром темпе.

6. Быстро ли вы осваиваете принципиально новые виды работы или переходите от одного дела к другому? Как велико при этом у вас желание работать?

а) очень медленно и долго, без желания;

б) медленно и вначале без желания;

в) средне, но скоро начинаю ощущать интерес к работе;

г) быстро и с некоторым любопытством;

д) очень быстро и сразу берусь за дело с большим интересом.

7. Часто ли вы при чтении учебного материала или каких-либо сложных статей возвращаетесь к прочитанному, чтобы лучше его понять и усвоить?

а) очень часто; б) часто; в) иногда; г) редко; д) очень редко.

8. Всегда ли вы можете сосредоточенно и плодотворно работать в напряженной и ответственной обстановке?

а) никогда; б) редко; в) иногда; г) почти всегда; д) всегда.

9. Всегда ли вам удается следить за мыслями лектора, который быстро излагает материал, и при этом делать по ходу лекции нужные записи?

а) никогда не успеваю; б) как правило, не успеваю;

в) иногда успеваю; г) почти всегда успеваю; д) успеваю.

10. Как быстро вам удастся припомнить необходимый материал при сдаче экзамена или зачета?

а) очень медленно и с большим трудом;

б) медленно, не могу вспомнить все, что знал;

в) средне, надо подумать; г) быстро; д) очень быстро.

11. Бывает ли так, что после свершившегося вы терзаетесь мыслью о том, что вам следовало бы сделать что-то иначе?

а) очень часто; б) часто; в) иногда; г) редко; д) очень редко.

12. Как долго вы переживаете случившийся конфликт? а) очень долго; б) долго; в) по-разному;

г) быстро об этом забываю; д) очень быстро об этом забываю.

13. Как долго вы обычно обдумываете свои предстоящие ответственные действия?

а) всегда, если есть возможность, долго и в деталях все обдумываю; б) чаще всего долго обдумываю; в) по-разному,

г) чаще всего действую сразу; д) всегда действую сразу.

14. Часто ли бывает так, что когда вам задают вопрос, вы вначале его повторяете про себя или вслух, а потом отвечаете?

а) всегда использую такой прием; б) часто;

в) иногда так бывает; г) очень редко; д) такого не бывает.

15. Часто ли вы мысленно возвращаетесь к уже сделанному вами делу с некоторым сожалением о том, что сейчас вы бы его сделали лучше?

а) очень часто; б) часто; в) иногда; г) редко; д) очень редко.

16. Как быстро вы можете переходить от одного занятия к другому?

а) очень медленно; б) медленно; в) средне; г) быстро;

д) очень быстро.

17. Всегда ли вам нравится спокойная однообразная работа?

а) всегда; б) иногда; в) характер работы мне безразличен; г) при таких условиях долго работать не могу; д) такие работы мне невыносимы.

18. Бывает ли с вами такое, что в особенно важный момент вы особенно хорошо соображаете?

а) такого никогда не бывает; б) бывает очень редко; в) бывает по-разному; г) чаще всего так бывает; д) всегда так.

19. Всегда ли у вас есть уверенность в себе, что вы сможете припомнить и вспомнить в нужный момент?

а) никогда; б) редко; в) иногда; г) почти всегда; д) всегда.

20. Часто ли бывает так, что вы действуете сразу, без колебаний?

а) никогда; б) редко; в) иногда; г) чаще всего; д) всегда.

21. При каком темпе чтения вы обычно хорошо запоминаете текст учебного материала?

а) при очень медленном темпе чтения; б) при медленном; в) при среднем; г) при быстром; д) чем быстрее, тем лучше.

22. Как быстро вы можете приводить примеры, доказывающие или подтверждающие вашу мысль или высказывание?

а) мне бывает очень трудно подобрать такие примеры, чаще они у меня появляются потом, когда это уже не нужно; б) привожу примеры, после высказывания у меня сразу появляются другие, более убедительные; в) бывает по-разному; г) обычно легко и быстро нахожу нужные примеры; д) всегда быстро и без труда подбираю примеры.

23. Всегда ли вы при желании успеваете прочесть в кино или на телеэкране фамилии действующих лиц и исполнителей (титры)?

а) почти никогда не успеваю; б) не успеваю; в) редко успеваю; г) почти всегда успеваю; д) всегда без особого труда.

24. Как вы можете оценить себя с точки зрения медлительности?

а) я очень медлительный человек; б) я медлительный человек; в) я средне-медлительный человек; г) я подвижный человек; д) я очень подвижный человек.

**3. Метод спостереження за мовною поведінкою школярів,
який рекомендується застосувати для виявлення властивостей
їхніх основних нервових процесів**

(див. відповідні матеріали додатку до діагностичної практики №1).

Тут потрібно оформити, за нижче наведеним зразком, щоденник спостережень та регулярно здійснювати відповідні записи:

Дата	Час	Урок	Одиниці активності об'єкта	Психологічна інтерпретація

Додаток 2.3. Звітні таблиці, які повинні заповнюватися студентами з метою відображення індивідуально-типологічних властивостей встигаючих та невстигаючих учнів

Таблиця 1.1.

Результати застосування методик, призначених для вимірювання властивостей основних нервових процесів в учнів, які мають проблеми у навчанні

№ ШКОЛИ	Клас	П.І.Б.	Стать	I	II	III	IV
		1.					
		2.					
		3.					
		4.					
		5.					
		6.					
		7.					
		8.					
		9.					
		10.					
Середні значення							

Умовні позначення: I – Сила нервової системи; II – Зрівноваженість нервової системи; III - Рухливість нервової системи ; IV - Рухливість нервової системи (за результатами анкетування)

Таблиця 1.2.

Результати застосування методик, призначених для вимірювання властивостей основних нервових процесів в учнів, які навчаються успішно

№ ШКОЛИ	Клас	П.І.Б.	Стать	I	II	III	IV
		1.					
		2.					
		3.					
		4.					
		5.					
		6.					
		7.					
		8.					
		9.					
		10.					
Середні значення							

Умовні позначення: I – Сила нервової системи; II – Зрівноваженість нервової системи; III – Рухливість нервової системи ; IV – Рухливість нервової системи (за результатами анкетування)

Таблиця 2.1.

**Формально-динамічні властивості індивідуальності в учнів,
які мають проблеми у навчанні**

Формально-динамічні властивості індивідуальності	Досліджувані особи										Середні значення
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1. Ергічність психомоторна (ЕРМ)											
2. Ергічність інтелектуальна (ЕРІ)											
3. Ергічність комунікативна (ЕРК)											
4. Пластичність психомоторна (ПМ)											
5. Пластичність інтелектуальна (ПІ)											
6. Пластичність комунікативна (ПК)											
7. Швидкість психомоторна (ШМ)											
8. Швидкість інтелектуальна (ШІ)											
9. Швидкість комунікативна (ШК)											
10. Емоціональність психомоторна (ЕМ)											
11. Емоціональність інтелектуальна (ЕІ)											
12. Емоціональність комунікативна (ЕК)											
13. Контрольна шкала (КШ)											
Індекси формально-динамічних властивостей людини	Кількість балів										Середні значення
1. ПА											
2. ПІ											
3. ІКА											
4. ІЗА											
5. ІЗЕ											
6. ІЗАД											

Таблиця 2.2.

**Формально-динамічні властивості індивідуальності в учнів,
які успішно навчаються**

Формально-динамічні властивості індивідуальності	Досліджувані особи										Середні значення
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1. Ергічність психомоторна (ЕРМ)											
2. Ергічність інтелектуальна (ЕРІ)											
3. Ергічність комунікативна (ЕРК)											
4. Пластичність психомоторна (ПМ)											
5. Пластичність інтелектуальна (ПІ)											
6. Пластичність комунікативна (ПК)											
7. Швидкість психомоторна (ШМ)											
8. Швидкість інтелектуальна (ШІ)											
9. Швидкість комунікативна (ШК)											
10. Емоціональність психомоторна (ЕМ)											
11. Емоціональність інтелектуальна (ЕІ)											
12. Емоціональність комунікативна (ЕК)											
13. Контрольна шкала (КШ)											
Індекси формально-динамічних властивостей людини	Кількість балів										Середні значення
1. ПА											
2. ПА											
3. ІКА											
4. ІЗА											
5. ІЗЕ											
6. ІЗАД											

Таблиця 3.1.

**Результати застосування методики визначення стилю навчання та мислення
(в залежності від типу міжпівкулевої асиметрії) в учнів,
які мають проблеми у навчанні**

№ пп	ПШБ	Стиль навчання та мислення		
		Кількість балів		
		Правопівкулевий (П)	Лівопівкулевий (Л)	Рівнопівкулевий (Р)
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
Середні значення (в балах)				

Таблиця 3.2.

Результати застосування методики визначення стилю навчання та мислення
(в залежності від типу міжпівкулевої асиметрії) в учнів,
які успішно навчаються

№ пп	ПІБ	Стиль навчання та мислення		
		Кількість балів		
		Правопівкулевий (П)	Лівопівкулевий (Л)	Рівнопівкулевий (Р)
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
Середні значення (в балах)				

Таблиця 4.1.

Результати застосування методики визначення стилю навчання
та мислення (АОСН) в учнів, які мають проблеми у навчанні

№ пп	ПІБ	Шкали										
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
		Кількість балів										
1.												
2.												
3.												
4.												
5.												
6.												
7.												
8.												
9.												
10.												
Середні значення												

Умовні позначення: I - Зір; II - Слух; III - Кінестетика; IV - Екстраверсія;
V - Інтроверсія; VI - Інтуїція; VII - Логіка; VIII - Жорстко-регламентований; IX -
Нерегламентований; X - Синтез; XI – Аналіз

Таблиця 4.2.

**Результати застосування методики визначення стилю навчання
та мислення в учнів, які успішно навчаються**

№ пп	ПІБ	Шкали										
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
		Кількість балів										
1.												
2.												
3.												
4.												
5.												
6.												
7.												
8.												
9.												
10.												
Середні значення												

**Умовні позначення: I - Зір; II - Слух; III - Кінестетика; IV - Екстраверсія;
V - Інтроверсія; VI - Інтуїція; VII - Логіка; VIII - Жорстко-регламентований; IX -
Нерегламентований; X - Синтез; XI - Аналіз**

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА

3 курс

У процесі проходження навчальної практики і виконання її завдань студент-третьокурсник отримує можливість перевірити міцність своїх теоретичних знань, використати їх у процесі проведення психологічного дослідження та визначити свої можливості щодо їх практичного застосування; ознайомлюється з профілактичною роботою психолога-практика та методами поширення психологічних знань, з напрямками та особливостями роботи практичного психолога в закладах різного профілю та змістом нормативних документів, які регламентують діяльність психологічної служби; формує вміння аналізувати власну фахову діяльність та доцільність використання відповідних психологічних методів і методик.

Студенти ознайомлюються з особливостями роботи практичного психолога (основні напрямки і задачі, види професійної діяльності та документація практичного психолога закладу, в якому студент проходить практику); ознайомлюються з науковою та методичною літературою, яка відповідає основним напрямкам роботи конкретної психологічної служби; актуалізують професійно-етичні питання діяльності практичного психолога; виконують окремі функції практичного психолога в межах запланованої фахівцем діяльності та поточних справ; аналізують психологічні особливості взаємодії і спілкування та зосереджують увагу на діагностичному дослідженні особливостей колективу.

Мета практики: формування та розвиток дослідницьких якостей практичного психолога.

учбова мета полягає у оволодінні навичками і вміннями дослідницької роботи і експериментування;

наукова – отримання і верифікація психологічних фактів і закономірностей;

практична – визначення і розуміння психологічних особливостей життєвої ситуації особистості і її конкретних проблем.

В ході практики студенти повинні сформулювати та закріпити такі **уміння**:

- спостереження та аналізу психологічних фактів, рефлексії;
- психологічного аналізу професійної діяльності та заходів фахівця-психолога;
- проводити професійне спілкування;
- проводити різні види психологічних досліджень;
- застосовувати на практиці різні методи просвітницької, профілактичної та діагностичної;
- організовувати власну професійну діяльність та аналізувати її результати.

Зміст діяльності студента-практиканта включає:

1. Ведення **щоденника практики**;
2. Систематичне ведення протягом всього терміну практики **щоденника особистісно-професійних рефлексій** за схемою:

Дата	Спостережувані факти	Особистісно-професійна рефлексія

3. Проведення **діагностичних заходів** (психологічне дослідження групи). Зокрема, необхідно провести психологічне дослідження у рамках обраної дослідницької проблематики та розробити окремі просвітницькі заходи відповідно до результатів дослідження.

При виконанні дослідницького завдання рекомендовано такий порядок дослідницьких дій (у межах дослідницької проблеми):

- дати загальну психологічну характеристику групи (див. додатки 3.1; 3.2);
- описати життєву ситуацію, обрану для психологічного аналізу;
- виділити і поставити проблему дослідження;
- сформулювати мету і визначити завдання дослідження;
- скласти програму психологічного дослідження;
- розробити гіпотезу дослідження;
- обрати дослідницькі методики, відповідні предмету дослідження (перелік психодіагностичного інструментарію для комплексного дослідження групи пропонується);
- організувати і провести психологічне дослідження;
- проаналізувати результати і описати досліджуване явище;
- проаналізувати сторонні фактори, які знижували достовірність висновків, зробити власний висновок щодо уточнення, розширення і використання отриманих даних.

4. Розробка та проведення **заходів психологічної просвіти** відповідно до проблеми дослідження.

5. Під час проходження практики студентам потрібно познайомитися з особливостями роботи практичного психолога, спробувати виконати його функції в межах запланованої фахівцем діяльності та поточних справ, а також з'ясувати ряд професійно важливих питань:

- ознайомитися з основними напрямками і задачами, видами професійної діяльності та документацією практичного психолога закладу, в якому студент проходить практику;
- ознайомитись з науковою та методичною літературою, яка відповідає основним напрямкам роботи конкретної психологічної служби;
- в'яснити професійно-етичні питання діяльності практичного психолога;
- взяти участь не менше як у трьох заходах, запланованих практичним психологом даного закладу, що включають різні види діяльності;
- проаналізувати психологічні особливості взаємодії і спілкування і студентів-практикантів між собою та з практичним психологом закладу.

Форма звітності

Звіт про проходження практики подається керівнику практики й включає:

1. Щоденник практики.
2. Щоденник особистісно-професійних рефлексій.
3. Письмовий звіт про проведене психологічне дослідження (відповідно до теми та порядку дослідницьких дій), яке включає такі розділи:
 - 1) загальна психологічна характеристика групи;

- 2) опис проблемної ситуації;
 - 3) об'єкт, предмет, мета проведеного дослідження;
 - 4) емпірична частина, яка містить опис методики дослідження, опис особливостей досліджуваних, протоколи діагностичних процедур проведеного дослідження; аналіз та інтерпретація отриманих даних, висновки;
 - 5) опис запланованих просвітницьких процедур та аналіз їх проведення (у випадку їх проведення);
 - 6) висновки дослідження та перспективи подальшої роботи з групою.
4. Самоаналіз співпраці з практичним психологом та власної професійної діяльності (професійна рефлексія) подається у щоденнику особистісно-професійних рефлексій.

Приблизна схема самоаналізу може бути такою: 1) мета процедури (вид роботи т.д.); 2) аналіз умов підготовки, організації і проведення процедури (виду роботи і т.д.); 3) обґрунтування вибору тих чи інших засобів, необхідних для досягнення поставленої мети; 4) критичний самоаналіз продуктивної діяльності студента; 5) самооцінка умінь і навичок, переваг і недоліків зробленої роботи; 6) рекомендації по удосконаленню проведеної процедури (заходу, виду роботи і т.д.).

Дана практика є навчальною і включає принципово важливу функцію: студент має підійти до власного визначення психологічної проблематики як наукової. Тому робота повинна проходити в напрямі постійного діалогу з керівником, а момент самостійності в ній є незначним.

Типові проблеми груп та соціальної взаємодії

Оскільки навчальна практика на третьому курсі орієнтована на діагностичне дослідження особливостей груп та колективів, студентам пропонується орієнтовний перелік проблем у роботі психолога з групами різного віку та у різних типах закладів, що може бути використано для самостійного формулювання завдань діагностичного дослідження та планування просвітницьких заходів, відповідно до проблеми дослідження.

Проблеми груп та соціальної взаємодії у дошкільників

Особливості спілкування з ровесниками, спільні форми діяльності дошкільників та їх вплив на формування самооцінки дитини.

Тривожність та невпевненість в собі як основа труднощів спілкування з ровесниками у дошкільному віці

Агресивність як основа труднощів спілкування з ровесниками у дошкільному віці.

Сфера взаємостосунків у сім'ї і в дитячому колективі як основне джерело напруження та конфліктів у дошкільному віці.

Конкурентні стосунки з братами та сестрами.

Проблеми груп та соціальної взаємодії в молодшому шкільному віці

Проблема формування навичок міжособистісного спілкування в молодшому шкільному віці.

Проблема формування моральної поведінки у взаємодії з однолітками та групою.

Проблема розвитку потреби й навичок спілкування з учителем та учнями в молодшому шкільному віці.

Проблема соціального статусу особистості в молодшому шкільному віці.

Особливості спілкування дитини з іншими людьми в контексті ігрової та учбової діяльності в молодшому шкільному віці.

Конфлікти у міжособистісних стосунках в молодшому шкільному віці.

Проблема труднощів у встановленні соціальних контактів у молодшому шкільному віці (сором'язливість, замкнутість, відсутність друзів, бар'єри у спілкуванні з учителем та ровесником).

Вплив ставлення вчителя до учнів на соціальний статус та взаємодію дитини в колективі в молодшому шкільному віці.

Проблема аутсайдерів у групі молодших школярів.

Віртуальне спілкування та труднощів у взаємодії в молодшому шкільному віці.

Проблема взаємодії учня з учителем у молодшому шкільному віці.

Формування особистості у взаємодії з учителем та однолітками в молодшому шкільному віці.

Проблема групової згуртованості та роль вчителя у групах молодшого шкільного віку.

Взаємозв'язок соціометричного статусу з якостями особистості та особливостями поведінки в початкових класах.

Проблеми груп та соціальної взаємодії в підлітковому віці

Проблема самоствердження в групах підлітків та розвиток навичок спілкування в підлітковому віці.

Конфлікти та боротьба за лідерство в підліткових групах.

Проблема віртуальної взаємодії та віртуального спілкування в підлітковому віці.

Проблема маніпулятивного спілкування в групах підлітків.

Проблема гендерних аспектів взаємодії між підлітками.

Проблема лихослів'я, важковиховуваності, протидії виховним впливам та їх запобігання у підлітків.

Формування групи як колективу в підлітковому віці.

Проблема групової єдності та групової згуртованості в групах підлітків.

Психологічні бар'єри у спілкуванні підлітка з однолітками та вчителями: причини, особливості, запобігання.

Роль класного керівника в організації взаємодії в групах підлітків, профілактика труднощів у спілкуванні з боку класного керівника.

Проблема агресивності у взаємодії підлітків.

Особливості переживання самотності та її вплив на взаємодію з оточенням у підлітковому віці.

Проблема педагогічної занедбаності й запущеності як чинник соціального статусу та особливостей взаємодії підлітками з однолітками та вчителями.

Проблема саморуйнівної та девіантної поведінки в групах підлітків.

Проблема взаємозв'язку образу Я підлітка та особливостей його взаємодії і статусу в групі.

Проблема боротьби з авторитетами, конфліктності й негативізму в спілкуванні підлітків, педагогічні конфлікти.

Проблема жорстокості й насильства у групах підлітків: причини, наслідки, запобігання.

Проблема дружби у підлітковому віці.

Проблеми груп та соціальної взаємодії в ранньому юнацькому віці

Формування й особливості прояву лідерства в ранній юності.

Проблема дружби та кохання в ранній юності та гендерний аспект міжособистісної взаємодії у ранньому юнацькому віці.

Взаємозв'язок образу Я юнаків та особливостей їх взаємодії і статусу в групі.

Проблема формування й пошуку ідентичності у взаємовідносинах з оточуючими в ранній юності.

Проблема саморуйнівної та девіантної поведінки в ранній юності.

Формальне й неформальне спілкування в ранній юності.

Проблема соціальної активності та допомагаючої поведінки в ранній юності.

Гендерні особливості міжособистісної взаємодії в ранній юності.

Проблема групової згуртованості та єдності в групах старших школярів.

Проблема соціальної дезадаптації в ранній юності.

Проблема взаємодії юнаків з учителями та дорослими.

Самопізнання юнаків у взаємодії з соціальним середовищем.

Формування образу майбутнього в процесі спілкування та взаємодії з однолітками і дорослими.

Проблема формування емпатії в структурі соціальної перцепції старших школярів.

Проблема сором'язливості та її подолання в ранній юності.

Проблеми груп та соціальної взаємодії у студентів

Проблема соціальної адаптації студентів до освітнього середовища.

Проблема соціального страху невдачі у студентів.

Культурне середовище як фактор соціального становлення особистості студента.

Проблема нерозділеного кохання у студентському віці.

Проблема взаємодії студента з викладачами (конфліктність, ідейні протиріччя, маніпулятивне спілкування тощо).

Проблема впливу соціального статусу студента на його успішність.

Пропуски студентами занять як прояв соціальної дезадаптації.

Проблема соціальної та громадської активності студентів (мотивація, особливості, психологічні аспекти, вплив на особистість та взаємодію з оточенням).

Проблема соціальної перцепції у студентів (явища ідентифікації, емпатії, каузальної атрибуції тощо).

Проблема віртуального спілкування та залежності від соціальних мереж у студентів: причини, особливості, профілактика.

Проблема розвитку комунікативних вмінь та навичок у студентів (способи, формування мотивації, особливості).

Проблеми девіантної поведінки студентів та їх вплив на взаємодію з оточенням.

Проблема лідерства та керівництва у групах студентів та особистісні властивості студентських лідерів.

Проблема гендерних стереотипів у студентському середовищі.

Стили поведінки у конфлікті студентів та їх зв'язок з особистісними властивостями.

Мотивація успіху та страх невдачі у студентському віці та їх вплив на статус у групі.

Проблема групової згуртованості в студентському середовищі.

Соціально-психологічні особливості студентів, які створили власну сім'ю.

Проблеми груп та соціальної взаємодії у дорослих

Психологічні особливості взаємодії у трудовому колективі.

Лідерство та керівництво в різних типах трудових колективів.

Проблема мотивації соціальної та громадської активності дорослих.

Суспільні установки та гендерні стереотипи у трудових колективах.

Ставлення до матеріальних цінностей та соціальний статус особистості в дорослому віці.

Особливості конфліктної поведінки у формальних та неформальних групах дорослих.

Сім'я як соціальна група: особливості взаємодії особистості в сім'ї та в колективі.

Проблема сімейних конфліктів (подружні конфлікти, конфлікти поколінь тощо).

Проблема маніпулятивного спілкування та його мотивація у дорослих.

Участь дорослих у формальних та неформальних групах як форма самоствердження.

Проблема впливу Я-образу особистості та соціального статусу в групі чи колективі.

Особливості соціальної перцепції в трудових колективах.

Групова згуртованість у трудовому колективі.

Проблеми спілкування в дорослому віці.

Гендерні відмінності в стилях лідерства у дорослих.

План та завдання психологічного дослідження.

1. Застосувавши метод спостереження та інтерв'ю, дайте психологічну характеристику групи. Для її створення скористуйтеся **Планом оцінки спостережуваних явищ (на прикладі класного колективу)** (Додаток 3.1) та **Планом проведення інтерв'ю** (Додаток 3.2).

2. Відповідно до проблем встановлених у процесі спостереження та в результаті інтерв'ю, виберіть одну із запропонованих тем (список пропонується нижче) та вивчіть її глибше, застосувавши рекомендований психодіагностичний інструментарій (дивись нижче).

3. Під керівництвом психолога закладу розробіть заходи просвітницького характеру орієнтовані покращення організації групи та її соціально-психологічного клімату (за необхідності); створення сприятливих умов для розвитку особистості в групі, подолання чинників, що заважають цьому.

Орієнтовний перелік тем для дослідження

1. Вивчення групових цінностей.
2. Дослідження групової згуртованості в групі підлітків (дошкільників, молодших школярів, юнаків, студентів).
3. Групова згуртованість і психологічна сумісність.
4. Конформність як соціальне та внутрішньо групове явище.
5. Організація класу як формальної групи
6. Дослідження соціально-психологічної структури класу
7. Вивчення психологічного клімату в учбовій групі.
8. Вивчення морально-психологічного клімату в колективі
9. Психологічні особливості спілкування в малій групі (дошкільників, молодших школярів, юнаків, студентів).
10. Вивчення комунікативної компетентності в малій групі.
11. Діагностика міжособистісної взаємодії в групі підлітків (дошкільників, молодших школярів, юнаків, студентів).
12. Вивчення особливостей конфліктної поведінки в групі.
13. Стили конфліктної взаємодії в групі (на прикладі будь-якого віку).
14. Психологічні особливості конфліктної взаємодії.
15. Агресивна поведінка як чинник і наслідок конфліктів у групах підлітків (юнаків, студентів).
16. Внутрішньо групові конфлікти та їх вирішення у школярів (дошкільників, студентів, у виробничих колективах).
17. Вивчення вербальної та невербальної комунікації в групах юнаків (дошкільників, підлітків, молодших школярів, студентів).
18. Особливості маніпулятивного спілкування в групах підлітків (юнаків, студентів).
19. Вплив сімейного виховання на спілкування особистості в групі.
20. Вплив сімейного виховання на конфліктну поведінку особистості в групі.

21. Комунікативні бар'єри як проблема спілкування особистості.
22. Психологічні бар'єри та їх подолання в підлітковому віці (юнацькому, молодшому шкільному) та їх подолання.
23. Мотивація міжособистісного спілкування та соціальної активності в групі підлітків (молодших школярів, старших школярів, студентів).
24. Проблеми дезадаптованої поведінки (зовнішня симптоматика, причини, діагностика, шляхи подолання).
25. Проблема адиктивної поведінки школярів.
26. Проблема профілактики психологічного насильства і жорстокості.
27. Вплив девіантної поведінки особистості на взаємодію в групі.
28. Комунікативна агресія та її вплив на відносини в групі.
29. Роль класного керівника в організації взаємостосунків школярів.
30. Проблема віртуального спілкування та труднощів у безпосередній взаємодії в молодшому шкільному віці (підлітковому, юнацькому, студентському).
31. Проблема формування самосвідомості підлітка в соціальній взаємодії з учителями та однолітками.
32. Проблема соціальної взаємодії особистості з особливостями фізичного і психологічного розвитку.
33. Особливості педагогічних конфліктів у підлітковому віці та їх запобігання.
34. Особливості розвитку групи в позашкільному середовищі.
35. Особливості рівня розвитку групи як колективу.
36. Довіра у групі як показний рівня її розвитку.
37. Діагностика психології класу як колективу
38. Психологічні аспекти лідерства в групі підлітків (юнаків, студентів).
39. Відмінності між хлопцями та дівчатами у стилі лідерства.
40. Психологічний аналіз особистості та поведінки лідера.
41. Вивчення лідерських здібностей у старших школярів (дошкільників, молодших школярів, підлітків, студентів).
42. Лідерство і керівництво в системі управління малою групою.
43. Лихослів'я у спілкуванні в групах підлітків (юнаків, студентів) та його запобігання.
44. Вивчення особливостей педагогічного керівництва класом
45. Психологічний зміст соціальної поведінки (атитюду).
46. Психологічна характеристика соціальної поведінки особистості в окремих сферах життєдіяльності.
47. Особистість у структурі групових стосунків (статус, авторитет, престиж, позиція, роль).
48. Самотність як проблема спілкування особистості в підлітковому віці (юнацькому, студентському) та її подолання.
49. Сором'язливість як комунікативна проблема особистості.
50. Комунікативний потенціал особистості (феномени комунікативної компетентності та їх діагностика).

51. Особливості самоствердження особистості в групах підлітків (дошкільників, молодших школярів, старших школярів, студентів).
 52. Формування моральної поведінки особистості у взаємодії з однолітками та групою (на прикладі будь-якої вікової групи).
 53. Вплив Я-концепції на взаємодію особистості в групі.
 54. Взаємозв'язок соціального статусу особистості та успішності в навчанні.
 55. Взаємозв'язок статусу особистості в групі та тривожності (на прикладі будь-якого віку).
 56. Взаємозв'язок статусу особистості в групі та агресивності.
 57. Взаємозв'язок статусу особистості в групі та її типологічних властивостей.
 58. Підліткова мовленнєва субкультура.
 59. Гендерні відмінності самоствердження в групах підлітків (дошкільників, молодших школярів, юнаків, студентів).
 60. Вплив сімейного виховання на статус особистості в групі.
 61. Особливості психічного відображення школярами соціальних явищ у світі людей.
 62. Соціально-психологічні особливості подружнього життя.
 63. Психологічні причини розлучень.
 64. Психологічні особливості афіліації у взаємодії школярів (юнаків, студентів).
 65. Психологічні особливості дружби та кохання у стосунках підлітків (юнаків)
- Рекомендований список – орієнтовний. Студент після обговорення з керівником, може запропонувати власну проблему та тему дослідження. Пропонуються також орієнтовний перелік психодіагностичного інструментарію для комплексного дослідження груп.

Психодіагностичний інструментарій для комплексного дослідження групи

Дослідження соціально-психологічної структури класу

1. Методика діагностики міжособистісних та міжгрупових відносин "Соціометрія" (Дж. Морено) [9; 12; 13].
2. Зовнішньогрупова референтометрія [12].

Дослідження соціально-психологічних феноменів групи

1. Вивчення згуртованості групи [20].
2. Визначення індексу групової згуртованості Сішора [20].
3. Визначення ціннісно-орієнтаційної єдності групи (ЦОЄ) (В. С. Івашкін, В. В. Онуфрієва) [20].
4. Діагностика рольового конфлікту в діяльності керівника (С. Єрина) [20].
5. Домінуючі стратегії конфліктної поведінки (метафоричний варіант) [20].
6. Експертна діагностика взаємодії в малих групах (А. С. Чернишов, С. В. Саричев) [20].

7. Експертна оцінка згуртованості учбової групи [20].
8. Експрес-діагностика поведінкового стилю в конфліктній ситуації [20].
9. Експрес-діагностика стійкості до конфліктів [20].
10. Експрес-оцінка глибини конфлікту (А. М. Бандурка, С. И. Бочарова, Е. В. Земянская) [20].
11. Методика "Ціннісні орієнтації" (М. Рокіч) [12].
12. Методика діагностики рівня емпатійних здібностей (В. Бойко) [13].
13. Методика самооцінки емоційно-мотиваційних орієнтацій у міжгруповій взаємодії (модифікований варіант методики Фетіскіна).
14. Методика схильності особистості до конфліктної поведінки (К. Томас) [13].
15. Самооцінка конструктивної поведінки в конфлікті [20].

Діагностика психологічного клімату у малих групах

1. Вивчення психологічного клімату в учбовій групі [20].
2. Діагностика ділового, творчого та морального клімату в колективі [20].
3. Діагностика психологічного клімату в малій виробничій групі (В. Шпалінський, Г. Шелест) [20].
4. Діагностика соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд) [13; 20].
5. Методика міжособистісних стосунків (Т. Лірі) [12; 13].
6. Оцінка мікроклімату студентської групи (В. М. Зав'ялова) [20].
7. Психологічний клімат класного колективу (В. С. Івашкін, В. В. Онуфрієва) [20].

Діагностика лідерства та керівництва у малих групах

1. Діагностика лідерських здібностей [20].
2. Визначення стилю управління керівника за допомогою самооцінки [20].
3. Визначення рівня лідерського потенціалу [20].
4. Діагностика функціонального лідерства в малих групах [20].
5. Діагностика рольового конфлікту в діяльності керівника (С. Єріна) [20].

Діагностика розвитку малих груп

1. Діагностика психолого-педагогічної характеристики малої учбової групи [20].
2. Діагностика рівня розвитку малої групи [20].
3. Інтегральна самооцінка рівня розвитку групи як колективу (Л. Г. Почебут) [20].
4. Методика "Клімат" (модифікований варіант методики Б. Д. Паригіна) [20].
5. Соціально-психологічна самоатестація групи як колективу (СПСК) [9].

Загальні рекомендації щодо змісту, розробки та проведення просвітницьких заходів

Психологічна просвіта на сьогоднішній день – недостатньо розроблений як в теоретичному, так і в практичному плані напрямок діяльності практичного психолога. Його змістовна наповненість недостатньо представлена в нормативних документах, що регулюють діяльність практичних психологів. Психологічна просвіта розглядається як вид роботи спеціаліста по розповсюдженню психологічних знань, особливий вид діяльності, який здійснюється практичним психологом самостійно чи у співпраці з іншим спеціалістом (педагогом, медичним працівником), який допомагає більш ефективно досягти поставленої просвітницької задачі.

Психологічна просвіта може розглядатися як окремий вид діяльності практичного психолога (І. В. Дубровіна), або як складова частина психопрофілактичної роботи (Л. Ф. Чупров), чи ці види діяльності (психологічна просвіта та профілактика) називаються як єдине ціле. Водночас не можна заперечувати, що інші види діяльності практичного психолога включають у себе психологічну просвіту як обов'язковий компонент або ж вона здійснюється опосередковано без спеціальної орієнтованості на неї.

Змістовно психологічна просвіта спрямована на формування у людей, незалежно від сфери їх діяльності, позитивного погляду на психологічну допомогу, діяльність практичного психолога, поширення психологічних знань. В зв'язку з цим психологічну просвіту розглядають як одну із активних форм здійснення психопрофілактичної роботи. Серед задач психологічної просвіти є: формування наукових уявлень про психологію і психологічну науку, інформування населення по питаннях психологічних знань, формування потреби у використанні психологічних знань, профілактика дидактогеній (ятрогеній) тощо. Тож основне призначення просвітницької діяльності психологів: роз'яснення цілей, завдань та можливостей психологічних знань в оптимізації життєдіяльності; формування психологічної компетентності населення різних вікових груп; формування потреби у використанні психологічних знань при вирішенні різноманітних проблем.

Конкретний зміст психологічної просвіти залежить від специфіки, виду, профілю закладу, рівня загальної та психологічної культури тих, кого інформують (особистість, група, масова аудиторія), та соціальної ситуації.

Форми психологічної просвіти як індивідуальні, так і групові надзвичайно різноманітні: лекція, повідомлення, бесіда, семінар, батьківські збори, виставка психологічної літератури, інформаційний стенд, перегляд та обговорення художніх та відеофільмів, естрадні виступи, тематичні КВН, школи психолога, уроки психології, тематичний урок, виступи на радіо та телебаченні, публіцистика, плакат, буклет, дайжест, пам'ятка, інформаційний лист чи листівка, тематичні картотеки та списки літератури, Дні інформації, Дні спеціалістів, розміщення психологічної інформації на web-сайтах та ін. Використання тієї чи іншої форми визначається досвідом практичного психолога, його комунікативними вміннями і конкретною ситуацією, запитом, аудиторією, з якою така робота проводиться.

У процесі психологічної просвіти психолог в доступній формі знайомить людей з основами психології, результатами найновіших психологічних досліджень, формує у них потребу в психологічних знаннях і бажання використовувати їх в повсякденному житті. Найважливіші вимоги до психологічної просвіти можуть бути такими: зрозумілість, доступність викладення інформації, практична орієнтованість. Необхідно також уникати надмірного використання спеціальних термінів.

Особливість таких форм психологічної просвіти в тому, що кожна окрема особистість може досить оперативнo, незалежно від когось, одержати необхідну інформацію, доповнювати та розширювати її, повертатись у разі необхідності до повторного опрацювання та осмислення тієї чи іншої проблеми тощо. Такі форми психологічної просвіти можуть використовуватись для вирішення як професійних, так і особистісних проблем.

Однією із доволі розповсюджених форм просвітницької роботи практичного психолога є **керівництво гуртком чи факультативом** з психології. Така робота особливо актуальна зі старшокласниками, що обумовлено як посиленням інтересу суспільства до фахівця-психолога, необхідністю підвищення рівня психологічних знань, так і віковими особливостями підлітків та юнаків (розвиток рефлексії, самосвідомості, зростання прагнення до самопізнання та ін.).

Психологічна культура сьогодні має бути обов'язковою складовою професійної культури працівників різних соціальних сфер. Вона має стати обов'язковим елементом професійної свідомості та самосвідомості усіх фахівців. Проте наявність такого виду культури необхідна і для оптимізації сімейних стосунків, різних видів неділового спілкування, вирішення особистісних проблем у різних вікових категорій населення. Це, з одного боку, обумовлено ускладненням людського життя та діяльності, а з іншого – прагненням людини до самовдосконалення, гармонізації стосунків з іншими людьми, зі світом в цілому. Необхідно зазначити, що загалом через відомі соціально-політичні та соціально-економічні причини рівень психологічної культури фахівців і населення у нашій країні досить низький. Тому формування психологічної культури є одним із "стартових" завдань психологів, оскільки його вирішення може позитивно впливати як на життєдіяльність населення (працівників організацій), так і на роботу психологів.

Орієнтовні завдання з психологічної просвіти:

1. Познайтися із програмою "Основи психології" для старшокласників та розробити план-сценарій одного із практичних занять. Практичне заняття повинно складатися із двох частин: семінар та тренінг.

2. Розробити текст лекції (психологічний листок, буклет, памятку) для батьків учнів старших класів ("Як допомогти дитині вибрати майбутню професію", "Як допомогти дітям здати випускні екзамени" тощо).

3. Розробити текст лекції (повідомлення, бесіди, інформаційний стенд) для батьків учнів молодшого шкільного віку ("Як побудувати режим дня дитини", "Розвиток пізнавальних процесів – запорука успішного навчання").

4. Прийняти участь в організації психологом заходу, "ділових ігор" та "психологічних акцій в школі" тощо.

Реалізація розробленого просвітницького заходу відбувається під керівництвом методиста виробничої практики.

Основна література:

1. Абрамова Г. С. Практическая психология / Г. С. Абрамова. – М.: Академический проект, 2000. – 512 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
3. Вачков И. В. Групповые методы в работе школьного психолога / И. В. Вачков. – М.: Ось-89, 2002. – 224 с.
4. Горбатов Д. С. Практикум по психологическому исследованию / Д. С. Горбатов. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. – 248 с.
5. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. – М.: Академия, 2004. – 288 с.
6. Кулагина И. Ю. Возрастная психология / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колосминский. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 464 с.
7. Максимова Н. Ю. Основы детской патопсихологии / Н. Ю. Максимова, К. Л. Милютіна, В. М. Піскун. – К.: Перун, 1996. – 464 с.
8. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе / Р. В. Овчарова. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 240 с.
9. Овчарова Р. В. Практическая психология образования / Р. В. Овчарова. – М.: Академия, 2003. – 448 с.
10. Папуча М. В. Психология ранньої юності / М. В. Папуча – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 137 с.

Додаткова література:

1. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное консультирование / Ю. Е. Алешина. – М.: Класс, 1999. – 208 с.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урина. – СПб.: Питер, 2003. – 688 с.
3. Андреева А. Д. Преподавание психологии в современной школе / А. Д. Андреева, Е. Е. Данилова // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 122–124.
4. Бурменская Г. В. Возрастно-психологическое консультирование / Г. В. Бурменская, О. А. Карабанова, А. Г. Лидерс. – М.: МГУ, 1990. – 135 с.
5. Этический кодекс практичного психолога // Основы практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2001. – С. 504–509.
6. Колмогорова Л. С. Становление психологической культуры школьника / Л. С. Колмогорова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 83–91.
7. Кричевський Р. Л. Психология малой группы: теоретический и прикладной аспекты / Р. Л. Кричевський, Е. М. Дубовская. – М.: Московский университет, 1991. – 207 с.

8. Марасанов Г. И. Социально-психологический тренинг / Г. И. Марасанов. – М.: Совершенство, 1998.
9. Немов Р. С. Психология. – В 3 кн. – Кн.3. Психодиагностика / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
10. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
11. Панок В. Г. Нове положення про психологічну службу системи освіти України / В. Г. Панок, І. І. Цушко // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2.
12. Практикум по возрастной психологии / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2001. – 694 с.
13. Практическая психодиагностика / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – 672 с.
14. Практическая психология образования / под ред. И. В. Дубровиной. – М.: Творч. центр, 2000. – 528 с.
15. Психогимнастика в тренинге / под ред. Н. Ю. Хрящевой. – СПб.: Речь, Институт Тренинга, 2002. – 256 с.
16. Самоукина Н. В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги / Н. В. Самоукина. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 244 с.
17. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
18. Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей / Т. П. Смирнова. – Ростов н/Дону: "Феникс", 2004. – 160 с.
19. Справочник практического психолога. Психодиагностика / Под общ. ред. С.Т.Посоховой. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2005. – 671 с.
20. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. – 490 с.
21. Фопель К. Энергия паузы. Психологические игры и упражнения / К. Фопель. – М.: Генезис, 2002. – 240 с.
22. Цзен Н. В. Психотренинг: Игры и упражнения / Н. В. Цзен, Ю. В. Пархомов. – М.: Физкультура и спорт, 1998. – 272 с.
23. Шлімакова І. І., Дубініна Д. Е. Перша психологічна практика: методичні рекомендації для студентів 3-го курсу спеціальності "Психологія" по виконанню завдань та оформленню документації з безвідривної психологічної практики. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2012. – 48 с. // <http://www.studfiles.ru/preview>
24. Энциклопедия психологических тестов для детей. – М.: Арнадия, 1997. – 256 с.

**План оцінки спостережуваних явищ.
Психологічна характеристика групи.**

1. Організаційна структура класу

1.1. Офіційна структура класу, його склад учнів: а) аналіз за віком, статтю; б) наявність та кількість другорічників, учнів з послабленим здоров'ям.

1.2. Зв'язок класного колективу із зовнішнім соціальним оточенням: а) іншими класами, школою, батьками, вчителями, позашкільними колективами.

2. Організація класу як формальної групи

2.1. Загальний рівень розвитку класу: а) відповідність рівня розвитку учнів у класі віковим психологічним особливостям; б) працездатність, рівень розвитку пізнавальних інтересів.

2.2. Успішність: а) загальний рівень успішності; б) успішність з окремих предметів; в) відмінники та ступінь їх впливу на клас; г) невстигаючі учні, причини їх неуспішності; д) взаємодопомога у навчанні.

2.3. Дисципліна: а) загальний рівень; б) стан дисциплінованості на окремих уроках, на перервах, в позаурочний час; в) негативні та позитивні вияви взаємодопомоги і взаємодії у навчальній діяльності (підказки, списування, шпаргалки, наставництво).

2.4. Колективна діяльність: а) основні види колективної діяльності; б) виконання учнями доручень; в) традиції класу, види традицій (трудові, побутові, спортивні, національні, моральні, політичні, релігійні; г) характеристика взаємодії учнів у процесі спільної діяльності.

2.5. Актив: а) коротка характеристика активу класу та його діяльності (ініціативність, самостійність, наполегливість, вимогливість до себе й інших, авторитет серед товаришів та його основа; б) роль активу у формування та зміцненні колективу; в) функціональні обов'язки активу, система підпорядкування.

3. Соціально-психологічна структура класу

3.1. Виразність соціально-рольової диференціації: а) статусно-рольовий розподіл у групі; б) наявність лідерів та аутсайдерів.

3.2. Формальна і неформальна структура класу, мікрогрупи: а) співвідношення ділової (офіційної) та емоційної (неофіційної) структур; б) стосунки формальних та неформальних лідерів.

4. Морально-психологічний клімат класу

4.1. Характер міжособистісних стосунків: а) угруповання за цільовими інтересами, б) угруповання позитивного та негативного спрямування; в) наявність учнів, що не належать до жодного угруповання, мотиви їх відчуження та ставлення до них з боку згуртованих однокласників; г) наявність кругової поруки.

5. Соціально-психологічні феномени групи

5.1. Соціальна спрямованість та групові устремління: а) демократичність, колективізм, індивідуалізм; б) моральна спрямованість, рівень моральної вихованості.

5.2. Внутрішньогрупові процеси нормоутворення: а) соціальна цінність прийнятих у класі ціннісних орієнтацій та групових норм; б) типи групових санкцій та їх призначення.

5.3. Взаємодія групових норм більшості та меншості: а) вплив норм більшості; б) наявність групового тиску, конформізм, нонконформізм; в) вплив норм меншості; г) наявність внутрішньогрупового фаворитизму, зовнішньогрупової дискримінації.

6. Психологія класу як колективу

6.1. Характеристика процесу колективоутворення: а) згуртованість класу; б) групова сумісність; в) інтелектуальна єдність.

6.2. Групова рефлексія: а) здатність приймати і оцінювати взаємостосунки з іншими групами.

6.3. Єдність групи: а) емоційна єдність (групові настрої, групова емоційна ідентифікація); б) волява єдність (здатність групи протистояти труднощам, надійність групи в екстремальних ситуаціях).

6.4. Організованість класу: а) колективістське самовизначення, колективістська ідентифікація; б) рівень відповідальності членів колективу за доручену справу; в) референтність колективу для його членів (ступінь прийняття групових еталонів; г) ступінь задоволеності учнів своїм класом.

7. Педагогічне керівництво класом

7.1. Особистість класного керівника: а) відомості про класного керівника, його вплив на колектив; б) особливості психолого-педагогічного спілкування з класом; в) стиль керівництва, відповідність стилю керівництва рівневі розвитку групи; г) роль класного керівника у створенні сприятливого психологічного клімату.

7.2. Вплив на клас вчителів, батьків, ставлення до них учнів.

8. Загальні висновки та рекомендації

8.1. Загальна оцінка класу як колективу, висновки про рівень його сформованості на основі визначення стадії розвитку класу (за змістом, характером міжособистісної взаємодії, цінностями, орієнтаціями тощо).

8.2. Рекомендації науково-практичного та організаційно-методичного характеру. Визначення подальших перспектив роботи з групою: проведення психологічних та педагогічних заходів для покращення організації класу та соціально-психологічного клімату (за необхідності); створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі, подолання чинників, що заважають цьому.

Складання психологічної характеристики групи. Метод інтерв'ю.

Щоб одержати значиму інформацію про клас, досить провести педагогічне інтерв'ю із трьома-п'ятьма незалежними респондентами (тобто опитуваними). При підготовці до інтерв'ю варто добре запам'ятати всі питання, які намічені як обов'язкові, і питання, які можуть бути поставлені додатково (в цьому випадку інтерв'ю переходить у метод бесіди). У програму інтерв'ю варто включати 12-18 питань і в процесі його проведення фіксувати основний зміст відповідей опитуваного. Після того, як інтерв'ю буде проведено з усіма наміченими особами, необхідно написати узагальнення, аналіз, огляд, зіставлення всіх висловлених думок на клас та різні аспекти його життя.

Орієнтовний перелік питань для інтерв'ю:

1. Історія класу.
2. Традиції.
3. Чи є в класі досвід спільної діяльності (суспільно-політичної, трудовий, культурної тощо), досвід участі в культурно-масових заходах. Яка результативність цієї діяльності? Чи є учні, які не беруть участі в спільній діяльності? Чим це пояснюється?
4. Яку мету ставлять перед собою учні в суспільній діяльності, до чого прагнуть?
5. Які професійні наміри й прагнення учнів?
6. Що спонукає учнів прагнути до досягнення мети (інтерес, усвідомлення суспільної важливості спільної справи, суперництво, бажання мати нагороду, схвалення тощо)? Які мотиви є основними для різних видів діяльності?
7. Офіційний актив класу, результати його діяльності (навчальної, суспільної тощо)?
8. Ділові й особисті якості активістів, які визначають успіх або невдачі їхньої діяльності.
9. Неофіційний актив. Лідери угруповань, характер їхнього впливу на учнів, взаємозв'язок між угрупованнями.
10. Взаємозв'язок між офіційним і неофіційним активом.
11. Чим пояснюється пасивність окремих учнів?
12. Як проходить обговорення й прийняття спільних рішень у класі, чи вміють учні виділити головні цілі й завдання, осмислити прийоми досягнення мети?
13. Чи існує в класі громадська думка? Чи впливає думка класу на поведінку учнів?
14. Як ставляться учні до критичних зауважень і оцінок їхнього класу з боку шкільних громадських організацій, учителів?
15. Які факти життя класу або школи викликали в класі особливо яскраві переживання?
16. Як поведуться учні у важких, складних, напружених ситуаціях? Як впливають на їхню активність труднощі, невдачі, а також перемоги, пошана, слава?

17. Як, зазвичай, виконуються прийняті рішення? Відразу або довго "розгойдуються"? Чи спостерігаються аврал, штурмівщина, невміння зібратися в потрібний момент?

18. Чи вміють учні виділити етапи в досягненні цілей і виявити наполегливість у їхній реалізації?

19. Як переживають учні успіх чи неуспіх у спільній діяльності, зриви в поведінці та успішності окремих учнів?

20. Як ставляться учні до новеньких, хворих, до невстигаючих?

ВИРОБНИЧА ДІАГНОСТИКО-ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ПРАКТИКА

4 курс

Виробнича діагностико-психокорекційна практика передбачає у процесі практичної психодіагностичної роботи і психологічної просвіти закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих в університеті; оволодіння практичними аспектами основних видів діяльності психолога; розвиток уміння і навичок самостійно проводити науково-психологічні дослідження; ознайомлення майбутніх фахівців з профілактичною роботою психолога-практика та методами поширення психологічних знань; розвиток уміння аналізувати власну фахову діяльність та доцільність використання відповідних психологічних методів, методик, засобів психологічного впливу.

Опанування функціональними обов'язками практичного психолога під час виробничої практики може відбуватися в різних напрямках практичної психології і відповідно проходити на базі різноманітних закладів, зокрема, на базі служби соціальної допомоги населенню (психолого-медико-соціальні центри, інтернати, притулки, реабілітаційні центри, санаторії для дітей з особливими потребами та ін. для дітей і підлітків, які потребують психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги, Товариство Червоного Хреста та ін.), а також на базі служби практичної психології освіти (загальноосвітні школи різних типів (державні, муніципальні, приватні), гімназії, ліцеї, професійно-технічні училища, технікуми, позашкільні заклади, дошкільні заклади тощо).

Зміст діяльності студента-практиканта включає:

1. Робота за планом психолога установи;
2. Проведення діагностичних заходів;
3. Проведення заходів психологічної просвіти;
4. Щоденник професійних рефлексій.

У результаті проходження виробничої діагностико-психокорекційної практики студент повинен здати на кафедрі наступні **форми звітності**:

1. Звіт студента про проходження практики (бланк "підсумки виробничої практики", завірений керівником установи).

2. Звіт про проведення діагностичних заходів (узгоджених із планом поточної діяльності фахівця-психолога установи чи погоджених з ним, або проведене психологічне дослідження з обраної теми), який має містити:

а) опис умов проведення процедури (виробнича мета, опис проблемної ситуації, які зумовили необхідність проведення дослідження; мета дослідження, вибірка, особливості досліджуваних);

б) теоретичне обґрунтування обраної проблеми дослідження;

в) програма психологічного дослідження (опис конкретних методів та методик, які використовувалися у дослідженні; кількісна та якісна інтерпретація

емпіричних результатів дослідження (первинний матеріал проведених досліджень подається у додатках).

3. Розробки заходів психологічної просвіти (1-2 заходи).

4. Щоденник професійних рефлексій. Орієнтовна схема оформлення:

Дата	Спостережуваний факт	Професійна рефлексія

Типові проблеми для психологічного дослідження

Виробнича практика передбачає роботу студентів-практичних психологів у закладах різного типу. Найбільш типовими проблемами для психологічного дослідження студентами IV курсу можуть бути наступні:

1. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога у соціальних центрах, службах зайнятості, центрах "Милосердя", "Червоний хрест" і т.п.:

1. Система ціннісних орієнтацій особистості.
2. Вивчення рівня особистісної зрілості.
3. Психологічні особливості ставлення особистості до інших людей та до своєї роботи.
4. Психологічні особливості задоволеності шлюбом.
5. Вивчення психологічних особливостей життєвого шляху особистості.
6. Вивчення психологічних особливостей батьківського ставлення до дітей.
7. Психологічні механізми впливу соціальної групи на моральне формування особистості.
8. Діагностика вікових змін особистості у геронтогенезі.
9. Когнітивні зміни у процесі старіння.
10. Психологічні особливості сімейного виховання.
11. Соціально-психологічна структура особистості.
12. Психологічна характеристика соціальної поведінки особистості в окремих сферах життєдіяльності.
13. Соціально-психологічні особливості подружнього життя.
14. Психологічні причини розлучень.
15. Психологічні особливості конфліктної взаємодії.
16. Проблеми дезадаптованої поведінки (зовнішня симптоматика, причини, діагностика, шляхи подолання).
17. Проблема адиктивної поведінки.
18. Проблема профілактики психологічного насильства і жорстокості.
19. Перцептивно-стильові особливості особистості.

II. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога у закладах соціальної реабілітації неповнолітніх та школах-інтернатах:

1. Психічний розвиток дітей, що перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
2. Особливості самосвідомості соціально та педагогічно занедбаної дитини.
3. Особливості адаптації дитини до закладу соціальної реабілітації (школи-інтернату).
4. Статева ідентичність дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
5. Девіантна поведінка у дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
6. Навички продуктивного спілкування у дітей, які виховуються у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
7. Психологічні феномени ("феномен ми", "право на правопорушення", рентна позиція та ін.) у дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
8. Особливості спілкування з ровесниками у дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
9. Особливості спілкування з дорослими дітьми, які перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
10. Захисні форми поведінки у дітей, які виховуються у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
11. Психологічні причини втеч із дому та закладу, заходи їх попередження.
12. Психологічні особливості сімейного виховання та дезадаптована поведінка дітей.
13. Проблеми дезадаптованої поведінки (зовнішня симптоматика, причини, діагностика, шляхи подолання).
14. Проблема адиктивної поведінки у дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації та школах-інтернатах.
15. Психологічні механізми виховання дітей із неблагополучних та неповних сімей.

III. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога в реабілітаційних закладах для дітей з психофізичними вадами:

1. Вивчення вікових особливостей нервово-психічних захворювань у дітей та підлітків.
2. Психодіагностика порушень нервово-психічної діяльності, закономірності її розпаду у співставленні з нормою.
3. Структурний аналіз порушень пізнавальної діяльності, мислення, емоцій, поведінки, мотивації та розвитку.
4. Дослідження індивідуально-особистісних властивостей дітей, які мають психофізичні вади.
5. Виявлення та систематизація патологічної симптоматики.

6. Розробка програм корекційних заходів, диференційованих в залежності від характеру, природи та механізму порушень і спрямованих на їх попередження, зняття або послаблення.

IV. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога з дітьми раннього та дошкільного віку:

1. Проблеми розвитку і навчання у практичній роботі з дошкільниками.

Діагностика пізнавального рівня розвитку дітей раннього віку (1-3 роки).

Діагностика особливостей предметної діяльності у ранньому віці.

Психологічне обстеження дітей 3–5 років.

Психологічне обстеження дітей 5–7 років.

Вивчення особливостей ігрової діяльності дітей дошкільного віку.

Розвивальна робота з дітьми раннього віку (2–3 роки).

Розвивальна робота з дітьми молодшого і середнього дошкільного віку (3–5 років).

Розвивальна робота з дітьми старшого дошкільного віку.

2. Проблеми психологічної готовності дитини до школи.

Мотиваційна складова психологічної готовності дитини до школи.

Соціально-психологічна готовність дитини до школи.

Інтелектуальна готовність дитини до школи.

Емоційно-вольова готовність дитини до школи.

Діагностика психологічної готовності дитини до школи.

V. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога з дітьми молодшого шкільного віку:

1. Проблема розвитку пізнавальних процесів молодших школярів.

2. Проблема розвитку дрібної моторики школярів.

3. Проблема взаємовідносин молодших школярів із однолітками та дорослими.

4. Проблема ліворукості у дітей молодшого шкільного віку.

5. Проблема порушень в емоційно-вольовій сфері.

6. Психологічні особливості неспішності молодших школярів.

7. Проблема шкільних страхів у процесі навчання.

8. Проблема формування навчальної діяльності у молодшому шкільному віці.

VI. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога зі школярами підліткового віку:

1. Проблема адаптації до умов навчання у середній школі.

2. Проблема труднощів у навчанні.

3. Проблема провідної діяльності у підлітковому віці.

4. Проблема самооцінки у підлітковому віці.

5. Проблема самоствердження підлітків.

6. Проблема навчальної мотивації у підлітковому віці.

7. Психологічні механізми виховання дітей із неблагополучних та неповних сімей.
8. Підліткова мовленнєва субкультура.
9. Проблема спілкування підлітків з однолітками та дорослими.
10. Індивідуально-типологічні особливості важких підлітків.
11. Психологічний аспект схильності до паління, алкоголізму та наркоманії.
12. Психологічна допомога, необхідна для забезпечення процесу розвитку вольових якостей.
13. Психологічна допомога, необхідна для забезпечення процесу розвитку мотиваційно-потребової сфери.
14. Психологічна допомога, необхідна для забезпечення процесу розвитку уяви.
15. Особливості роботи психолога з підлітками, які мають акцентуації характеру.

VII. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога зі старшокласниками:

1. Проблема вибору стратегії закінчення середньої школи.
2. Проблема професійного самовизначення.
3. Проблема психологічної підготовки до складання ЗНО.
4. Особливості формування самосвідомості в юнацькому віці.
5. Індивідуальні особливості старшокласників і профорієнтаційна робота.
6. Особливості психічного відображення школярами соціальних явищ у світі людей.

VIII. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога зі студентами:

1. Проблема адаптації студентів до умов навчання у виші.
2. Проблема мотивації навчання у вузі.
3. Вплив навчальної діяльності на становлення мотиваційної сфери студента.
4. Особливості мотивації як умови формування навчальної діяльності студентів.
5. Самостійна робота студентів вишу.
6. Особливості навчальної діяльності студентів.
7. Вплив освітнього середовища на формування професійної ідентифікації особистості.
8. Психологічні особливості впливу вищої освіти на формування Я-концепції майбутнього фахівця.

IX. Основні проблеми, які виникають під час роботи психолога із вчителями, викладачами, педколективом:

1. Особливості психологічного аналізу уроку в діяльності педагога.
2. Особливості психологічного аналізу уроку в діяльності психолога.

3. Особливості стилю педагогічної діяльності та педагогічного спілкування.
4. Психологічні бар'єри у спілкуванні та взаємодії вчителя й учнів.
5. Проблема емоційного вигорання у діяльності педагога.

Рекомендована література

Базова

1. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. – М.: Академия, 2004. – 288 с.
2. Кричковська Т. Д. Психологія аномального розвитку: навч. посіб. / Т. Д. Кричковська. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 179 с.
3. Левченко И. Я. Патопсихология: теория и практика / И. Я. Левченко. – М., 2000. – 232 с.
4. Максимова Н. Ю. Основы детской патопсихологии / Н. Ю. Максимова, К. Л. Милютіна, В. М. Піскун. – К.: Перун, 1996. – 464 с.
5. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования / Р. В. Овчарова. – М.: ТЦ Сфера, 2000. – 448 с.
6. Основы практической психологии / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
7. Практическая психология образования / Под ред. И. В. Дубровиной. – М.: ТЦ "Сфера", 2000. – 528 с.
8. Чупров Л. Ф. Психологическое просвещение в системе психопрофилактической работы практического психолога: Основы теории и методика / Л. Ф. Чупров. – М.: ОИМ.RU, 2003. – 78 с.

Допоміжна

1. Анастаси А., Урина С. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урина. – СПб.: Питер, 2003. – 688 с.
2. Бурлачук Л. Ф., Савченко Е. П. Психодиагностика (психодиагностический инструментарий и его применение в условиях социальных служб) / Л. Ф. Бурлачук, Е. П. Савченко. – К., 1995.
3. Бурменская Г. В. Возрастно-психологическое консультирование / Г. В. Бурменская, О. А. Караванова, А. Г. Лидерс. – М.: МГУ, 1990. – 135 с.
4. Горбатов Д. С. Практикум по психологическому исследованию / Д. С. Горбатов. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. – 248 с.
5. Етичний кодекс практичного психолога // Основы практической психологии / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2001. – С. 504-509.
6. Коробко С. Л., Коробко О. І. Робота психолога з молодшими школярами / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
7. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л.: Медицина, 1983. – 255 с.
8. Мамайчук И. И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2008.

9. Немов Р. С. Психология. В 3 кн. Кн.3. Психодиагностика / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
10. Непомнящая Н. И. Психодиагностика личности / Н. И. Непомнящая. – М.: Владос, 2001. – 189 с.
11. Познавательные процессы и способности в обучении / Под ред. В. Д. Шадрикова. – М.: Просвещение, 1990. – 142 с.
12. Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2001. – 694 с.
13. Практическая психодиагностика / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – 672 с.
14. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М., Воронеж: НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с.
15. Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н. Ю. Хрящевой. – СПб.: Речь, Институт Тренинга, 2002. – 256 с.
16. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ-М, 2001. – 672 с.
17. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся / Под ред. Татенко В. А., Титаренко Т. М. – К., 1989.
18. Самоукина Н. В. "Игры, в которые играют..." Психологический практикум / Н. В. Самоукина. – Дубна: "Феникс+", 2000. – 128 с.
19. Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей / Т. П. Смирнова. – Ростов н/Дону: "Феникс", 2004. – 160 с.
20. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 214 с.
21. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста / Под ред. С. Ю. Циркина; Ассоциация детских психиатров и психологов. – СПб.; М.; Х., Минск: Питер, 1999. – 752 с. – (Мастера психологии).
22. Справочник практического психолога. Психодиагностика / Под общ. ред. С. Т. Посоховой. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2005. – 671 с.
23. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. – 490 с.
24. Фопель К. Энергия паузы. Психологические игры и упражнения / К. Фопель. – М.: Генезис, 2002. – 240 с.
25. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 512с.
26. Шульга И., Слот В., Спаниярд Х. Методика работы с детьми "группы риска" / И. Шульга, В. Слот, Х. Спаниярд. – М.: Изд-во УРАО, 1999.
27. Эйдемиллер Э. Г. Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис. – СПб., 2002.
28. Энциклопедия психологических тестов для детей. – М.: Арнадия, 1997. – 256 с.

СТАЖУВАЛЬНА ПРАКТИКА

5 курс

У рамках завдань стажувальної практики знання студентів-психологів про психологічні основи і принципи організації та проведення індивідуальної роботи з людьми, групового психологічного консультування вдосконалюються та специфікуються. Стажувальна практика передбачає взаємодію з різними групами населення (діти раннього та дошкільного віку, школярі різних вікових груп, діти з обмеженими можливостями, дорослі люди, люди похилого віку та ін.), спрямована на поглиблення знань про психологічні процеси в групі людей, що відзначаються особливими проблемами, які об'єднують учасників (підліткові групи, групи безробітних, "батьківські групи" тощо).

Виконання завдань практики покликане підготувати студентів до надання психологічних послуг населенню. Майбутній фахівець повинен бути готовим до індивідуальних та групових форм психологічної допомоги в умовах тісної взаємодії з методистом кафедри при прийнятті конкретних рішень.

Мета практики: застосування теоретико-методологічних принципів вирішення конкретних психологічних проблем під час проведення індивідуальної та групової роботи.

Основні завдання практики:

1. Поглиблення розуміння базових понять та принципів діяльності фахівця в різних галузях;
2. Засвоєння особливостей організації психологічної роботи з людьми з визначеною психологічною проблематикою;
3. Розвиток умінь планування, організації та проведення групової роботи зі спеціальними цілями;
4. Ознайомлення з особливостями роботи психолога з батьками дітей певної вікової групи та психологічної проблематики;
5. Ознайомлення з особливостями роботи психолога з педагогічним колективом;
6. Обґрунтувати доцільність застосування методів групової роботи у групі зі спеціальними цілями;
7. Вдосконалення вміння проводити роботу з психологічної просвіти та психопрофілактики.

Стажувальна практика проводиться в закладах освіти, соціальних закладах та інших установах, які мають психологічну службу.

Вимоги до знань та умінь. Під час виконання завдань стажувальної практики студенти повинні продемонструвати **знання** з фундаментальних, професійно-орієнтованих і спеціальних дисциплін, розуміти основні психологічні механізми розвитку особистості та причини відхилень у розвитку, знати соціально-психологічні закономірності функціонування різних груп, основні принципи проведення просвітницької роботи з різними верствами населення.

В ході практики студенти повинні закріпити такі **уміння**: спостерігати; проводити професійне спілкування; застосовувати різні методи діагностичної, розвивальної роботи, роботи з психологічної просвіти та психопрофілактики; проводити різні види соціально-психологічних досліджень; організувати власну професійну діяльність та аналізувати її результати.

Завдання стажувальної практики:

1. Складання **плану професійної діяльності психолога-стажиста** на час проходження практики відповідно напрямкам діяльності установи проходження практики.
2. Виконання **професійних обов'язків в межах діяльності поточних справ фахівця-психолога** установи проходження практики (проведення діагностичних, розвивальних заходів та ін.).
3. Систематичне ведення **щоденника професійних рефлексій**.
4. **Психологічне дослідження** (проблема дослідження може визначатися на основі отриманого запиту від клієнта чи служби).
5. Обґрунтування та розробка **розвивальної програми** (розвивального тренінгу), реалізація розробленої програми під керівництвом методиста стажувальної практики.
6. Проведення **просвітницької та психопрофілактичної роботи** (2–3 заходи).

Форма звітності та вимоги до звіту:

I. Звіт студента про проходження практики (бланк "Підсумки виробничої практики", завірений керівником установи).

II. Щоденник професійних рефлексій.

Серед надзвичайно важливих професійних умінь психолога – уміння вести записи, уміти фіксувати результати спостереження згідно з завданнями дослідження або просто ситуацій міжособистісної взаємодії, яка дає можливість робити обґрунтовані висновки, доповнювати змістовно проведення будь-якої професійної діяльності.

Приклад №1 записів щоденника професійних рефлексій.

Дата, місце спостереження	Факти	Професійна рефлексія	Уточнення (повернення до спостережуваного факту через деякий час та уточнення його інтерпретації)
28.09.11 Класна кімната 5-Б	Знайомство з класним керівником класу, з яким працюватиме протягом практики. Марія Василівна протягом розмови сиділа в "закритій" позі, хоча посміхалася і доброзичливо відповідала на мої запитання і ставила свої.	Напруженість перших етапів знайомства виявляється в невербальній поведінці.	30.10.11. Марія Василівна не дуже активно взаємодіє з батьками, не знає сімейної ситуації багатьох учнів, відповідає "нормальна сім'я", пояснює "нормальність" соціальним статусом батьків та матеріальними статками. Тільки з батьками окремих учнів тісно спілкується. Формально виконує обов'язки класного керівника, більше уваги приділяє паперовій роботі – планам, звітам і т.д.
12.10.11. 5-Б клас, перерва	Денис підійшов до Влада і смикнув за ремінь рюкзака, рюкзак упав на підлогу. Влад згорбився нагнувся, щоб підняти його з підлоги. У цей час Макс лягнув Влада по потилиці.	Дивує, що Влад зовнішньо ніяк не реагує на агресивні дії. Хоча у молодшому підлітці властиве підвищення рівня агресії, у т.ч., - фізичної. Можливо, це просто дружня "тусня". Необхідно поговорити з класним керівником, поспостерігати, можливо, треба спланувати роботу по корекції агресивності. Можливо, варто провести невеликий тренінг комунікативної компетентності чи емпатії.	28.11.11. Це дуже неприємно, але у класі існує моббінг. Спостереження протягом місяця показують, що над Владом насміхаються, принижують. Додому та до школи весь час ходить один. Бесіда з Владом не вдалася. Схоже, він не довіряє мені. Треба в'яснити, що за ситуація в сім'ї? Потрібна дуже чітко спланована психокорекційна робота, взаємодія з батьками та педколективом. Провести перегляд та обговорення фільму "Чучело".

Приклад №2 записів щоденника професійних рефлексій.

Дата, місце спостереження	Факти	Професійна рефлексія	Уточнення (повернення до спостережуваного факту через деякий час та уточнення його інтерпретації)
17.09.11. ДНЗ №39, приміщення групи.	У групі 9 дітей 5-ти років. Психолог нас попередила, що дітки хвилюються, можуть мовчати, але вони досить жваво і зовсім не скуто відповідали на усі наші запитання. Заняття з математики проходило в ігровій формі, як подорож до математичної країни. Діти знають назви геометричних фігур (коло, прямокутник і т.д.), розміри (великий, малий, середній). Гра "зайва геометрична фігура". Рахують, у якому обручі скільки геометричних фігур. Викладання різних фігур з геом.фігур.	У цьому віці провідним видом діяльності є гра: у грі діти легко оволодівають новими знаннями. Гра заволодіває увагою дітей, вони не відволікаються, їм цікаво. Гра "зайва геометрична фігура" сприяє розвитку таких мисленневих операцій як порівняння, аналіз, абстрагування, узагальнення, сприяє сенсорному розвитку.	Дуже важливим є те, що після того, як діти виконали завдання, вихователь запитує, чому вони саме так роблять, чому саме такий результат отримали. Це спонукає дітей до свідомого розуміння, кращого запам'ятовування.
30.10.11. приміщення групи.	На заняттях час від часу проводяться фізкультхвилинки.	Увага дітей цього віку нестійка, і хоч завдання різноманітні, щоб переключати увагу, все одно це втомлює дітей.	-

III. Звіт про проведені психологічне дослідження.

Коротке обґрунтування мети дослідження; сформулювати об'єкт, предмет та гіпотезу емпіричного дослідження, обґрунтувати підібрані психодіагностичні методики. Подати результати у вигляді зведених таблиць даних, дати розгорнену інтерпретацію отриманих емпіричних даних.

IV. Програма розвивального тренінгу.

Принципові вимоги до складання програми *групової психокорекційної роботи*:

1. За результатами бесід з керівником (методистом) практики від організації, де відбувається практика студента, чи психологом, а також методистом практики від кафедри – визначити тему тренінгу. Вона повинна бути обґрунтованою необхідністю психокорекційного впливу на психологічну ситуацію. Обґрунтування

визначеної теми повинно бути доповнене аналізом психологічної літератури відповідної проблематики (обсяг – 5-6 сторінок).

2. Сформулювати загальну мету та завдання тренінгу.

3. Визначити приблизну кількість, тривалість занять та частоту зустрічей.

4. Сформулювати мету та завдання кожного заняття.

5. Підібрати психогімнастичні вправи, рольові ігри та тематику групових дискусій відповідно до мети та завдань кожного заняття.

6. По мірі необхідності вносити зміни та доповнення, з обов'язковим обґрунтуванням.

7. Якщо трапилися якісь помилки під час проведення тренінгових занять, варто на них зупинитися детальніше і спробувати проаналізувати ті причини, що призвели до прорахунків та помилок. Відмітити, які вправи особливо вдалися чи не вдалися і чому.

Складання й обґрунтування психокорекційної програми, яка спирається на тлумачення психологом норми вікового розвитку дитини ("що є?", "що повинно бути?"), може здійснюватися не тільки у випадку психологічного консультування клієнтів-дітей: якщо стажувальна практика триває, наприклад, при соціальній чи психологічній службі для молоді, то постає проблема розробки плану психологічної допомоги дорослим клієнтам. Поняття "норми розвитку" у роботі з дорослими психічно здоровими клієнтами є відносним, і тому психолог повинен орієнтуватися швидше на індивідуальні можливості, резерви і перспективи особистісного розвитку свого клієнта, ніж на власне тлумачення "кращого майбутнього" для даної особистості.

Розробка *розвивальної програми* спирається на розуміння психологом актуальних і потенційних можливостей та властивостей внутрішнього світу особистості клієнта. Результати психодіагностичного дослідження дають наукові підстави для усвідомленого вибору стратегії розвивальної програми. Необхідно дослідити причини психологічних труднощів особистості, особливості їх розвитку і проявів. Потрібно зазначити, що інтепретація отриманих психодіагностичних даних повинна вирішувати проблеми співвіднесення номотетики і ідеографії (типового і унікального), що призводить до необхідності проведення ряду співбесід із клієнтом (за результатами дослідження) з метою отримання повної картини індивідуальної психічної реальності. У бесідах психолог повинен виявити й обговорити з клієнтом суб'єктивне значення певних подій його життя, визначити основні труднощі та проблеми, а також сильні сторони особистості, на які можна опиратися при побудові розвивальної програми.

Таким чином, *алгоритм дій* студента – майбутнього практичного психолога при розробці розвивальної програми наступний:

1. Отримання запиту на складання розвивальної програми (від клієнта чи служби).

2. Зустріч із клієнтом та проведення першої бесіди з метою отримання суб'єктивної картини психологічної ситуації ("проблема очима клієнта").

3. Складання плану проведення психодіагностичного дослідження.
4. Обробка й інтерпретація отриманих даних.
5. Спільне з клієнтом обговорення отриманих результатів психодіагностики.
6. Формування психологічної ситуації клієнта ("проблема очима психолога"). Необхідно пам'ятати, що попередній запит клієнта майже завжди не відповідає реальним причинам психологічних проблем. Формування реального запиту на психологічну роботу.
7. Вивчення психологічної літератури за реальним запитом.
8. Визначення мети і задач розвивальної програми.
9. Кожна сформульована задача визначає основні напрями розвивальної програми і підбір конкретних психотерапевтичних прийомів.
10. Реалізація програми із систематичним її коригуванням.
11. Аналіз отриманих результатів (досягнень і помилок) програми.

IV. Розробка заходів просвітницької та психопрофілактичної роботи.

Можливі варіанти реалізації.

1. Проведення Дня факультету психології та соціальної роботи у навчальному закладі (якщо саме там відбувається стажувальна практика студента). Можлива тема: "Моя професія – психолог".
2. Профілактика алкоголізму, наркоманії та ВІЛ-інфекції.
3. Допомога старшокласникам у виборі професії.
4. Проведення семінарів (2-3) для батьків (за підтримки класного керівника та шкільного психолога).

Орієнтовна тематика семінарів:

- 1) Труднощі психологічної адаптації першокласників: батьківська підтримка як ресурс.
- 2) Дитячі страхи та шкільна тривожність.
- 3) Психологічний смисл вікових особливостей підлітків.

Для організації профілактичної роботи (в першу чергу – в навчальних закладах) доцільно організовувати проведення тематичних лекцій, практичних занять, психологічних тренінгів, бесід, ігор, круглих столів, психологічних турнірів, диспутів, шкільних вечорів, екскурсій, театралізовані форми роботи, інтерактивна акція, тощо. При цьому необхідно акцентувати увагу на розвиток психологічної культури, формування психологічного здоров'я та профілактику шкідливих звичок; на формуванні у людей довіри до себе, прийняття власної індивідуальності, самоповаги, впевненості в собі, почуття власної гідності; на усвідомленні вибору саме здорового способу життя та осмисленому самовизначенні у виборі професії, на здатності знаходити власний сенс життя; на засвоєнні знань про шкідливі звички, їх вплив на організм людини та на необхідності самоствердження у молодіжному середовищі.

Теми для бесід з людьми мають торкатися різних аспектів певної проблеми, а не бути лише викладом мінімально необхідної інформації, та ще й з використанням спеціальної психологічної лексики.

Тренінги можуть використовуватися під час організації позашкільної та позаурочної роботи з людьми за умови врахування пропозицій, висловлених фахівцями даної бази практики, усунення некоректностей, збагачення змістової частини інтерактивними формами і методами роботи.

Активне навчання (тренінг) – це метод, коли в невеликих групах (від 2 до 8 осіб) люди взаємодіють, вирішуючи спільне завдання. Спільна робота в невеликих групах формує якості соціальної та особистісної компетентності, а також уміння товаришувати. Для підлітків, що володіють цими якостями й уміють вибирати друзів, імовірність прилучення до тютюну й алкоголю невелика.

Мозковий штурм використовується для стимуляції висловлювань дітей з теми або питання. Учнів просять висловлювати ідеї або думки без будь-якого оцінювання чи обговорення цих ідей чи думок. Ідеї фіксуються вчителем на дошці, а мозковий штурм продовжується доти, поки не виснажаться ідеї або не скінчиться відведений для мозкового штурму час.

Групова дискусія – це спосіб організації спільної діяльності людей за участю психолога з метою вирішення групових завдань або формування позиції й установки учасників процесу спілкування.

Рольові ігри можуть здійснюватися у формі драматичних сцен, рольових ігор, радіопередач, телевізійних шоу тощо. У цих видах діяльності люди разом з психологом тренуються у реалізації бажаної поведінки. За рахунок залучення до активної діяльності вони зацікавлені в рольовому моделюванні. Учасники намагаються діяти так, як у реальному житті, чи принаймні так, як вони хотіли б діяти в реальності. Іноді психолог розподіляє ролі заздалегідь, а іноді тільки подає ідею та просить імпровізувати.

Психологічна культура сьогодні має бути обов'язковою складовою професійної культури працівників різних соціальних сфер. Вона має стати обов'язковим елементом професійної свідомості та самосвідомості усіх фахівців. Проте наявність такого виду культури необхідна і для оптимізації сімейних стосунків, різних видів неділового спілкування, вирішення особистісних проблем у різних вікових категоріях населення. Це, з одного боку, обумовлено ускладненням людського життя та діяльності, а з іншого – прагненням людини до самовдосконалення, гармонізації стосунків з іншими людьми, зі світом в цілому. Необхідно зазначити, що загалом через відомі соціально-політичні та соціально-екопомічні причини рівень психологічної культури фахівців і населення у нашій країні досить низький. Тому формування психологічної культури є одним із "стартових" завдань психологів, оскільки його вирішення може позитивно впливати як на життєдіяльність населення (працівників організацій), так і на роботу психологів.

Основне призначення просвітницької діяльності психологів:

- роз'яснення цілей, завдань та можливостей психологічних знань в оптимізації життєдіяльності;
- формування психологічної компетентності населення різних вікових груп;
- формування потреби у використанні психологічних знань при вирішенні різноманітних проблем.

Основні форми просвітницької роботи:

- проведення лекцій, семінарів, "круглих столів";
- проведення тренінгів-семінарів з проблем ділового спілкування, попередження та розв'язання конфліктів та ін.;
- проведення тижнів психології;
- ведення спеціальних рубрик або спецвипусків стіннівок;
- підготовка інформаційних листків, буклетів.

Особливість таких форм психологічної просвіти в тому, що кожна окрема особистість може досить оперативно, незалежно від когось, одержати необхідну інформацію, доповнювати та розширювати її, повертатись у разі необхідності до повторного опрацювання та осмислення тієї чи іншої проблеми тощо. Такі форми психологічної просвіти можуть використовуватись для вирішення як професійних, так і особистісних проблем.

Психологічна просвіта в профорієнтаційній роботі.

Цей варіант психологічної просвіти є невід'ємною складовою частиною роботи по формуванню свідомого вибору професії.

Аналізуючи стан психологічної готовності старших підлітків до професійного самовизначення, А. В. Массанов приходить до невтішного висновку: "Результати експериментального дослідження рівня розвитку психологічної готовності старших підлітків до професійного самовизначення показали, що тільки 10% старших підлітків готові до професійного самовизначення" [4, с. 10].

Професійний вибір за дітей традиційно роблять батьки. Отже, і профорієнтаційна робота зі старшокласниками повинна обов'язково супроводжуватися психологічною просвітою батьків.

Наочні форми психологічної просвіти.

Психологічний листок і буклет. Формами оперативного інформування є традиційно використовувані в освітніх установах листки і буклети. На жаль, у першу чергу вони сприяють оформленню інтер'єру кабінету і лише потім несуть інформаційно-освітнє навантаження.

Плакат, спеціальна вітрина. Як і попередні форми, вони теж виконують переважно "інтер'єрну" функцію.

Студенти-практиканти можуть спробувати підготувати реально інформативну продукцію.

Пам'ятка. Окремі питання і теми, що найбільш пропрацьовані психологом, можна оформляти у вигляді своєрідних пам'яток – невеликих брошур, виконаних друкарським способом або розмноженим через принтер. У більшості випадків психологи оформляють у вигляді пам'яток матеріал вже прочитаних лекцій, виступів на методичних нарадах або публікацій в ЗМІ. Позитивні моменти такої форми роботи виражаються в тому, що йде своєрідне повторне використання матеріалу.

Бесіда групова. У роботі практичного психолога освіти така бесіда може бути здійснена в класі на класній годині спілкування, на педагогічній раді або батьківських зборах. Це вже планований варіант психологічного спілкування психолога з групою клієнтів (учнів, батьків, педагогів та ін.).

Лекція. Лекція передбачає послідовний виклад навчально-методичного, наукового матеріалу. Основні дидактичні вимоги до лекції – високий науково-теоретичний рівень (з урахуванням підготовленості аудиторії); цілісне розкриття теми; аналіз конкретних фактів і явищ в їх взаємозв'язку; їх узагальнення; зв'язок з раніше вивченим матеріалом: емоційність викладу тощо. Особливістю цього виду публічного виступу є те, що в його основі лежить ораторське мистецтво. В педагогічному середовищі, як правило, мають попит теми, безпосередньо пов'язані з питаннями шкільного життя і взаємодій в системі "учитель-учень". Останнім часом актуальними стали питання психологічного обґрунтування педагогічних інновацій.

Виступ на методичній нараді і семінарі. Це варіант лекційно-освітньої роботи за своїми характеристиками близький до лекції. Відмітними моментами такого варіанту освітньої роботи є наступні моменти. Перше – тема заздалегідь затверджена і слухачка аудиторія визначена, і вона більше орієнтована на сприйняття матеріалу виступу. Друге – цей варіант психологічної просвіти не викликає питань в його оцінці і віднесенню до одного з основних напрямів роботи психолога.

Найбільш ефективною формою психологічної просвіти, здійснюваної в педагогічному середовищі, є семінар, де слухачам пропонують конкретні технології і прийоми психопрофілактичної і психогігієнічної роботи. Як показує досвід, доцільно вибудовувати своє повідомлення на методичній нараді за схемою двох-трьох блоків, що припускають теоретичну частину (1 блок) і практичну (2-3 блоки), спрямовану на формування навичок, навчання практичним прийомам у рамках обговорюваної теми. Постановка різноманітних питань, варіативну їх обговорення створюють на заняттях атмосферу роздумів, своєрідного обміну думками, колективного аналізу, – іншими словами, дозволяє організувати усебічне обговорення проблеми в режимі діалогу і сформулювати колективну думку.

Література

Основна література:

Вачков И. В. Групповые методы в работе школьного психолога / И. В. Вачков. – М.: Ось-89, 2002. – 224 с.

Макарова И. В. Педагог-психолог. Основы профессиональной деятельности / И. В. Макарова, Ю. Г. Крылова. – Самара: БАХРАХ-М, 2004. – 288 с.

Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования / Р. В. Овчарова. – М.: ЭКСМО, 2001. – 76 с.

Чупров Л. Ф. Психологическое просвещение в системе психопрофилактической работы практического психолога: Основы теории и методика / Л. Ф. Чупров. – М.: ОИМ.RU, 2003. – 78 с.

Додаткова література:

Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное консультирование / Ю. Е. Алешина. – М.: Класс, 1999. – 208 с.

Алешина Ю. Е. Консультативная беседа: введение в практическую социальную психологию / Ю. Е. Алешина. – М., 1996.

Андреева А. Д. Преподавание психологии в современной школе / А. Д. Андреева, Е. Е. Данилова // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 122–124.

Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком, как? / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: ЧеРо, 1997. – 240 с.

Демин А. Н. Психологическое содержание профориентации // Прикладная психология. – 1999. – № 4. – С.12–29.

Литовченко Н. Ф. Професійно орієнтований тренінг самопізнання та саморегуляції / Н. Ф. Литовченко. – Ніжин: НДПУ, 2002. – 72 с.

Марасанов Г. И. Социально-психологический тренинг / Г. И. Марасанов. – М.: Совершенство, 1998.

Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М., Воронеж: НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с.

Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н. Ю.Хрящевой. – СПб.: Речь, Институт Тренинга, 2002. – 256 с.

Самоукина Н. В. "Игры, в которые играют..." Психологический практикум / Н. В. Самоукина. – Дубна: "Феникс+", 2000. – 128 с.

Самоукина Н. В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги / Н. В. Самоукина. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 244 с.

Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.

Смирнова Т. П. Психологичкая коррекция агрессивного поведения детей / Т. П. Смирнова. – Ростов н/Дону: "Феникс", 2004. – 160 с.

Таланов В. Л. Справочник практического психолога / В. Л. Таланов, И. Г. Малкина-Пых. – СПб.: Сова, М.: ЭКСМО, 2005.

Тюшев Ю. Выбор профессии: тренинг для подростков / Ю. Тюшев. – СПб.: Питер, 2007. – 160 с.

Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. – 490 с.

Фопель К. Энергия паузы. Психологические игры и упражнения. / К. Фопель. – М.: Генезис, 2002. – 240 с.

Цзен Н. В. Психотренинг: Игры и упражнения / Н. В. Цзен, Ю. В. Пархомов. – М.: Физкультура и спорт, 1998. – 272 с.

Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации / А. П. Чернявская. – М.: Изд-во "ВЛАДОС-ПРЕСС", 2003. – 96 с.

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПСИХОЛОГА

Прийнятий на I Установчому з'їзді Товариства психологів України
18 грудня 1990 р.

1. Відповідальність

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватись від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканності особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

2. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неможливості завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

3. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань клієнта.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзаменувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою

надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, вказуватися межі здійснених досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

4. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності в усьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить чи згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У тих же випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також і інформацію, занесену до комп'ютера). В разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6.Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7.Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

5. Етичні правила психологічних досліджень

5.1.Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2.Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам в діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3.Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників дослідження. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.\

5.4.Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь у експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

6. Кваліфікована пропаганда психології

6.1.Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або само-реклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. В рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки і успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

7. Професійна кооперація

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямків. Психолог цінує професійну компетентність, високу КУЛЬТУРУ та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи кришки.

7.2. Психолог не може застосувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідносини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положенням даного Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення:

- попередження;
- догана;
- виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або з'їздом Товариства психологів.

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
23 липня 2009 р. за № 687/16703

Затверджено наказом Міністерства освіти України
03.05.99 № 127 (з0922-99)
(у редакції наказу Міністерства освіти і науки України
від 02.07.2009 р. № 616)

ПОЛОЖЕННЯ

про психологічну службу системи освіти України

І. Загальні положення

1.1. Психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Основною метою діяльності психологічної служби є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя усіх його учасників: вихованців, учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Соціально-педагогічний патронаж спрямований на надання соціально-педагогічної допомоги соціально незахищеним категоріям вихованців, учнів і студентів з метою подолання ними життєвих труднощів та підвищення їхнього соціального статусу.

1.2. Психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів і студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України (254к/96-ВР), Законами України "Про освіту" (1060-12), "Про загальну середню освіту" (651-14), "Про професійно-технічну освіту" (103/98-ВР), "Про вищу освіту" (2984-14), "Про позашкільну освіту" (1841-14), "Про дошкільну освіту" (2628-14), іншими нормативно-правовими актами та цим Положенням.

1.4. Діяльність психологічної служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів (центрів). За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

1.5. Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення, сім'ї, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також громадськими організаціями.

1.6. Це Положення визначає основні завдання, зміст діяльності, структуру, управління і фінансування психологічної служби системи освіти України в цілому.

1.7. Посади практичних психологів і соціальних педагогів уводяться в штатні розписи навчальних закладів і установ освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат відповідно до нормативів чисельності практичних психологів і соціальних педагогів, згідно з додатком.

II. Основні завдання психологічної служби

2.1. Основні завдання психологічної служби системи освіти України полягають у:

- сприяттні повноцінному розвитку особистості вихованців, учнів, студентів на кожному віковому етапі, створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку;

- забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення;

- профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку вихованців, учнів, студентів.

2.2. Основними видами діяльності психологічної служби є:

- діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання;

- корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;

- реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, студентам, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

- профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі;

- прогностика – розробка і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин.

2.3. Психологічна служба системи освіти України функціонує на трьох рівнях:

– науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованця, учня, студента з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань;

– прикладному, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

– практичному, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

2.4. Діяльність психологічної служби включає такі основні напрями:

консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

– просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї;

– превентивне виховання (через засоби масової інформації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

III. Структура та управління психологічною службою

3.1. Психологічна служба в системі освіти України складається з таких основних ланок:

Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи;

Навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби;

– підрозділів психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації;

– практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів усіх типів.

3.2. Науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти здійснює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, який діє на підставі статуту.

3.3. Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються місцевими органами виконавчої влади, підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності, а у частині науково-методичного забезпечення – Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи.

Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти можуть створюватися як структурні підрозділи закладів післядипломної педагогічної освіти або при Міністерстві освіти і науки Автономної Республіки Крим, Головному управлінню освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управліннях освіти і науки обласних та Севастопольської міських державних адміністрацій, або як юридичні особи.

Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються, реорганізуються або ліквідуються за погодженням з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи.

3.4. Районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти можуть функціонувати як структурні підрозділи районних (міських) методичних кабінетів (центрів) або як юридичні особи.

За неможливості створення районного (міського) навчально-методичного кабінету (центру) психологічної служби системи освіти до штатного розпису районного (міського) методичного кабінету (центру) вводиться посада методиста з психологічної служби.

Районний (міський) навчально-методичний кабінет (центр) психологічної служби системи освіти підпорядковується засновнику з усіх питань діяльності, а в частині науково-методичного забезпечення діяльності психологічної служби – навчально-методичному кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласним, Київському і Севастопольському міським навчально-методичним кабінетам (центрам) психологічної служби системи освіти.

3.5. Атестація працівників психологічної служби – практичних психологів, соціальних педагогів, методистів з психологічної служби, директорів (завідувачів) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти здійснюється відповідно до чинного законодавства.

3.6. Структура та штатний розпис навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти визначаються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування відповідно до встановлених нормативів.

3.7. Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти здійснюють свою діяльність відповідно до статуту (якщо вони є юридичними особами) або положення (якщо вони є структурними підрозділами).

3.8. Призначення на посаду та звільнення з посади директора (завідувача) навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти здійснюються засновником за погодженням з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи.

Призначення на посаду та звільнення з посади директора (завідувача) районного (міського) навчально-методичного кабінету (центру) психологічної служби системи освіти, методиста з психологічної служби районного (міського) методичного кабінету здійснюються засновником за погодженням з навчально-методичним кабінетом (центром) в Автономній Республіці Крим, обласним, Київським, Севастопольським міським навчально-методичним кабінетом (центром) психологічної служби системи освіти.

Призначення на посаду та звільнення з посади практичного психолога і соціального педагога закладу освіти здійснюються за погодженням з районним (міським) навчально-методичним кабінетом (центром) психологічної служби системи освіти або з методистом з психологічної служби районного (міського) методичного кабінету.

3.9. Структура та штатний розпис психологічної служби вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації визначаються вищим навчальним закладом та фінансуються за рахунок власних коштів цього навчального закладу.

Психологічна служба вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації підпорядковується керівнику або одному з його заступників, а у частині науково-методичного забезпечення – Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи.

IV. Зміст діяльності психологічної служби

4.1. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи є головною організацією психологічної служби системи освіти України, який здійснює організаційні, координаційні та науково-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної педагогіки.

До повноважень Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи належать:

- науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти України;
- здійснення психометричного нагляду, забезпечення діяльності психометричної комісії, організація соціально-психологічної експертизи методів, методик, новацій у галузі освіти;
- розробка методичних вимог до змісту діяльності психологічної служби, координація науково-прикладних досліджень та методичних розробок;
- координація та науково-методичне керівництво діяльністю навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально методич-

них кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби.

4.2. Навчально-методичні кабінети (центри), методисти є основними організаційно-методичними ланками психологічної служби системи освіти, які здійснюють організаційні, координувальні та навчально-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної педагогіки.

Навчально-методичний кабінет (центр) в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти, методисти районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби:

- забезпечують діяльність психологічної служби освіти регіону;
- надають методичну, інформаційну підтримку практичним психологам, соціальним педагогам;
- беруть участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби, їх атестації та професійного зростання, кадровому забезпеченні психологічної служби;
- організовують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;
- координують науково-дослідні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби;
- беруть участь в оцінці, прогнозуванні та формуванні освітньої політики в регіоні;
- впроваджують досягнення психологічної науки та передового досвіду.

Навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти, методисти організовують діяльність "Телефонів довіри", кабінетів корекції кризових станів, психологічних (сімейних) консультацій, профільних консультаційних пунктів, реабілітаційних центрів залежно від соціально-психологічних потреб регіону.

4.3. Практичний психолог навчального закладу:

- бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;
- проводить психолого-педагогічну діагностику готовності вихованця, учня, студента до навчання та сприяє їх адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку;
- розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей вихованців, учнів, студентів;
- сприяє вибору учнями і студентами професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого

життя; здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків;

- проводить психологічну діагностику і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки вихованців, учнів, студентів;

- формує психологічну культуру вихованців, учнів, студентів, педагогів, батьків або осіб, які їх замінюють, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

4.4. Соціальний педагог навчального закладу:

- вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку вихованців, учнів і студентів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних та дитячих громадських організацій; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на вихованців, учнів і студентів;

- прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості вихованця, учня, студента чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;

- дає рекомендації вихованцям, учням, студентам, батькам або особам, які їх замінюють, вчителям, викладачам та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим і молодіжним громадським організаціям, вихованцям, учням, студентам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;

- сприяє захисту прав вихованців, учнів і студентів, представляє їхні інтереси у службі у справах дітей, у правоохоронних та судових органах;

- бере участь у формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя, сприяє попередженню негативних явищ серед вихованців, учнів, студентів;

- надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб вихованців, учнів і студентів; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій вихованців, учнів і студентів; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

4.5. Працівник психологічної служби повинен:

- керуватися етичним кодексом психолога;

- дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність вихованців, учнів, студентів, захищати їх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства;

- будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу;

- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків або осіб, які їх замінюють;

– зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих в процесі діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди вихованцеві, учню, студенту чи їх оточенню;

– постійно підвищувати свій професійний рівень;

– знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку вихованців, учнів, студентів, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

4.6. Тривалість робочого тижня практичного психолога та соціального педагога визначається чинним законодавством з урахуванням типу навчального закладу.

V. Фінансування діяльності психологічної служби

5.1. Фінансування діяльності психологічної служби системи освіти та оплата праці практичних психологів і соціальних педагогів, працівників кабінетів (центрів), методистів здійснюється згідно з чинним законодавством.

5.2. Фінансування діяльності психологічної служби вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (у тому числі оплати праці її працівників) здійснюється за рахунок власних коштів вищого навчального закладу.

5.3. Працівникам психологічної служби системи освіти надаються окремі приміщення (кабінети) для проведення діагностичної, навчальної, тренінгової, консультативної, розвивальної і корекційної роботи.

Директор Українського
науково-методичного центру
практичної психології
і соціальної роботи В.Г.Панок

Навчальне видання

Укладачі:

Гетьман Т. О., Кошова І. В.
Кресан О. Д., Кричківська Т. Д.
Литовченко Н. Ф., Наказна І. М.
Никоненко О. П., Папуча М. В.
Шилова Г. П.

**ФАХОВА ПРАКТИКА
З ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк

Видання друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 738

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 4,24
Ум. друк. арк. 4,00

Папір офсетний
Електронне видання

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2137 від 29.03.05 р.